

Suci i arbitri u rimskom pravu u komparaciji sa suvremenim hrvatskim zakonodavstvom

Grgurević, Anamarija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:036254>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za rimsko privatno pravo

Anamarija Grgurević

**SUCI I ARBITRI U RIMSKOM PRIVATNOM PRAVU U
KOMPARACIJI SA SUVREMENIM HRVATSKIM
ZAKONODAVSTVOM**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Milotić

Zagreb, srpanj 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Anamarija Grgurević, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljen način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Anamarija Grgurević

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ORGANIZACIJA SUDOVA I SUDOVANJA U RIMSKOM PRAVU	2
2.1. DOBA KRALJEVSTVA – RIMSKO SUDSTVO	2
2.2. RANA REPUBLIKA – RIMSKO SUDSTVO	3
2.3. KASNA REPUBLIKA – RIMSKO SUDSTVO	4
2.4. DOBA CARSTVA – RIMSKO SUDSTVO	5
2.5. POSEBNI SUDOVI	6
2.6. OBILJEŽJA RIMSKOG GRAĐANSKOG POSTUPKA I COGNITIO EXTRA ORDINEM	7
2.7. PROFESIONALIZACIJA SUDACA	10
3. ODGOVORNOST SUDACA U RIMSKOM PRAVU	11
3.1. RANA REPUBLIKA – ODGOVORNOST SUDACA	12
3.2. KASNA REPUBLIKA – ODGOVORNOST SUDACA	13
3.3. RAZDOBLJE PRINCIPATA – ODGOVORNOST SUDACA	14
3.4. RAZDOBLJE DOMINATA – ODGOVORNOST SUDACA	16
4. RIMSKA ARBITRAŽA I NJENE SPECIFIČNOSTI	17
4.1. VRSTE RIMSKE ARBITRAŽE	20
5. SUDSTVO I ARBITRAŽA U HRVATSKOM PRAVNOM SUSTAVU	23
5.1. SUDBENA VLAST U REPUBLICI HRVATSKOJ	23
5.2. SUCI U REPUBLICI HRVATSKOJ	23
5.3. ARBITRAŽA U REPUBLICI HRVATSKOJ	24
5.4. ARBITRABILNOST	25
5.5. UGOVOR O ARBITRAŽI	26
5.6. NADLEŽNOST I TEMELJNA PRAVILA	26
5.7. POSTUPAK POVODOM ARBITRAŽE	27
5.8. ARBITRAŽNI PRAVORIJEK	28

5.9. TUŽBA ZA PONIŠTAJ ARBITRAŽNOG PRAVORIJEKA.....	28
6. VRSTE ARBITRAŽA U REPUBLICI HRVATSKOJ.....	30
7. KOMPARACIJA SUDBENE VLASTI I ARBITRAŽE RIMSKOG PRIVATNOG PRAVA S HRVATSKIM PRAVNIM SUSTAVOM.....	31
7.1. KOMPARACIJA SUDSTVA U RIMSKOM PRIVATNOM PRAVU I U REPUBLICI HRVATSKOJ	31
7.2. KOMPARACIJA ARBITRAŽE U RIMSKOM PRIVATNOM PRAVU I U REPUBLICI HRVATSKOJ	34
8. ZAKLJUČAK.....	36
9. LITERATURA	38

1. UVOD

Kroz povijest, pa i onu raniju, narodi su uvidjeli da za postizanje održivosti pravnog poretka nije dovoljno samo propisati norme (prohibitivne i imperativne), već i osigurati pojedince i organ koji će adekvatno te norme provoditi i koji će to činiti kroz posebno predviđen postupak. Rimljani su poznavali takav postupak, ali je on umnogome bio sasvim specifičan. Trenutkom nastanka koliko-toliko uređene rimske države započinje razvoj civilnog rimskog postupka s ciljem ograničenja samopomoći koju se smatra najprimitivnijim oblikom zaštite prava. Zaštita i ostvarivanje prava u rimskom društvu prilagođavala se fazama razvoja rimskog pravnog poretka, ali i društva u cjelini. Kao što je prethodno rečeno sve je krenulo od samopomoći koja je se nadopunjavala običajima. Postupno je dolazilo do razvoja određenih načela, standarda i pravila koja su se morala poštovati. Upravo su ta načela i pravila prerasla u norme koje danas nazivamo rimskim civilnim postupkom.

Suđenje u građanskim parnicama pripadalo je rimskom građaninu koji je bio laik, neprofesionalac. Bila je građanska dužnost rimskog građanina da bude *iudex privatus*. Takve dužnosti mogao se osloboditi samo u određenim slučajevima. Razvoj sudstva se nastavio od *iudex privatus* tako da više u postupcima nije sudio sudac laik već profesionalac, znalac prava od kojeg su se zahtijevale određene kvalitete. Nedostupnost sudstva rezultirala je razvojem arbitražnog postupka. Arbitri u rimskom pravu imali su slobodnije ruke, tj. šire ovlasti od „običnih“ sudaca, a sam arbitražni postupak bio je puno ležerniji (fleksibilniji) od sudskog, manje formalan, ali poprilično koristan. Kroz rad će se napraviti komparacija ustrojstva sudstva, sudaca i sudaca arbitara u rimskom privatnom pravu sa suvremenim hrvatskim zakonodavstvom. Pojasniti će se razlike, prikazati sličnosti i pokušati dočarati zavidan stupanj razvoja sudstva u Rimu. Objasniti će se i razlika između sudaca i sudaca arbitara generalno, način provođenja postupka arbitraže te njeno značenje za nas danas kao i njeno značenje i razvoj kroz povijest.

2. ORGANIZACIJA SUDOVA I SUDOVANJA U RIMSKOM PRAVU

2.1. Doba kraljevstva – rimsko sudstvo

Kao što je u uvodnom dijelu rečeno, razvoj rimskog sudovanja imao je vrlo zanimljiv put, od prvih koraka i samog početka do vrlo organiziranog pravosudnog sustava u doba carstva. Razvoj instituta u Rimu ovisio je o društvenim i gospodarskim prilikama. Početak razvoja značio je razdoblje stvaranja države, a sam postupak je dugotrajan i ovisio je o društvenim prilikama. Najstarije razdoblje u rimskoj pravnoj povijesti naziv je dobilo po institutu kralja (*rex*). Nije riječ o kralju u pravom smislu te riječi, uz njega su djelovali Senat i Narodna skupština, bio je ograničen njihovim radom. Funkcija mu je bila doživotna, ali nenasljedna. On je objedinjavao nekoliko funkcija, kako političkih, vojnih, vjerskih pa tako i sudbenih, a razvio se od plemenskog vođe. Pojedinci su bili mišljenja da *rex* nije sudjelovao u pravosuđu, dok su neki vjerovali da je sudjelovao samo u religijskom dijelu spora te da je odluku donosio sudac kojeg su stranke odabrale.¹ Senat su činile starješine svih rodova, dok je Narodna skupština narod koji se sastaje i glasa po kurijama. Društvena organizacija temeljila se na tribusima, kurijama i rodovima, a stanovništvo je bilo podijeljeno na slobodne (*patriciji* i *plebejci*) i neslobodne (*robove*). U Rimu su se razlikovala dva pravna sustava, *ius civile* i *ius gentium*. *Ius civile* je bilo namijenjeno i isključivo korišteno od strane rimskih građana dok su *ius gentium* primjenjivali peregrini. Rimljani su bili u mogućnosti koristiti se s oba pravna sustava. Staro *ius civile* bilo je pravo karakteristično za navedeno razdoblje, a temeljni izvor činili su običaji. Nastaje kada su glavne djelatnosti bile poljoprivreda i stočarstvo. Do formiranja prava dolazilo je na način da bi se iz običaja preuzimala i prilagođavala pravila. Upravo *Zakonik XII ploča* predstavlja kodifikaciju starog civilnog prava. Pravo ovog razdoblja usko je bilo vezano za religiju. *Pontifex maximus* se izdvojio kao vrhovni svećenik vrlo rano, bio je zadužen za tumačenje pravnih pravila, a svećenici (*pontifices*) su se smatrali pravnim znalcima i čuvarima pravnih pravila. Razdoblje kraljevstva karakterizira strogi formalizam. Forma pravnog posla bila je od iznimne važnosti za njihovu valjanost, a nepoštivanje formalizma značilo je ništetnost poduzetog pravnog posla. Osim formalizma do izražaja dolazi i apstraktnost jer se nije uvažavala volja stranaka, kao ni cilj koji se želio postići. Primitivizam ovog razdoblja temeljio se na dozvoljenoj samopomoći, kao obliku zaštite prava. Kraj doba kraljevstva značio je i razdvajanje državnih i religijskih vlasti pa od

¹ Novaković, F., Stalni sudovi u rimskom pravu, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, vol. 13, br. 25, 2020., str. 2., dostupno na: <https://www.prf.unze.ba/Docs/Anali/Anali25god13/7.pdf>. (15.6.2022.)

tada do nestanka rimske države vidimo da su se državne vlasti miješale u građanski postupak, a vjeruje se da od tada postoje dvije faze postupka – *in iure* i *apud iudicem*.²

2.2. Rana republika – rimsko sudovanje

U ovom razdoblju Rimljani gospodare Apeninskim poluotokom. Osvajanjima nisu uništavali kulture pokorenih naroda već su ih inkorporirali. Osnovu gospodarstva još su uvijek činili poljoprivreda i stočarstvo. Nije došlo do izjednačavanja slobodnih ljudi (patricija i plebejaca). Uspostavom republike nije došlo do temeljitog preuređenja. Organi vlasti koji su do sada postojali zadržani su, a dva konzula su na čelu države. *Ius civile* nadopunjen je zakonima, senatskim odlukama i djelatnošću gradskog pretora. Postupak početkom republike odvijao kao *in iure* i *apud iudicem*, u dvije faze. *In iure* postupak izgledao je tako da su stranke išle pred magistratu koji su predstavljali zamjenu za *rex-a*. Njihova zadaća je bila utvrđenje zakonitosti i dopuštenosti zahtjeva stranaka te jesu li zapravo sve procesne radnje ispravno poduzete. Pravosudni poslovi bili su u rukama konzula, ali postepeno, vremenom, njihove funkcije prelaze na pretore koji postaju najvažnijim pravosudnim organima. Također, postojali su u rimskom kalendaru dani predviđeni za suđenje, a samo se u tim danima moglo pretoru i obratiti, stranke su morale doći na točno određeno mjesto i morali se izvršiti točno propisane radnje jer bi i najmanja greška dovela do gubitka spora.³ Dužnost pretora bila je utvrđenje zakonitosti tužbenog zahtjeva (*in iure* postupak), a potom bi se birao sudac koji će povodom konkretnog predmeta donijeti i konačnu odluku u drugoj fazi postupka (*apud iudicem*). Neophodno je spomenuti i litiskontestaciju koju poznajemo u građanskom procesnom parničnom pravu danas. Litiskontestacija je zapravo završni akt *in iure* postupka, kojim bi se utvrdio predmet spora, a spor bi se uputio sucu kojim bi potom donio presudu.⁴ Iznimno važne posljedice litiskontestacije su procesualna konsumpcija kod koje je karakteristično načelo *ne bis in idem*,⁵ što bi značilo da je zabranjeno suditi dva puta o istoj stvari te *novatio necessaria* koja znači da se osnovna obveza zbog koje je pokrenut spor aktom litiskontestacije ugasila.⁶

² *Ibid.*, str. 2.-3.

³ Šarac M., Lučić, Z., Rimsko privatno pravo, Naklada Bošković, Split, 2011., str. 81., dostupno na: https://intranet.pravst.hr/dokumenti/rimsko_privatno_pravo_knjiga.pdf. (15.6.2022.)

⁴ *Ibid.*

⁵ Lat. *Ne dvaput o istome*.

⁶ Šarac, Lučić, *op. cit.*, bilj. 3., str. 82.

U drugoj fazi postupka (*apud iudicem*), koja započinje nakon litiskontestacije, djelovao je izabrani sudac koji je bio rimski građanin (*iudex privatus*). Njegova dužnost je bila ispitati istinitost tvrdnji koje su se iznijele, provesti dokaze i na kraju donijeti konačnu presudu. Činjenica je da presudu donosi izabrani sudac, ali je pretor taj koji daje odobrenje da se postupak nastavlja u drugoj fazi. Takva presuda, premda donesena u postupku koji je svojom naravi bio privatn, imala je snagu državne presude jer je bila odobrena od strane magistrata. Postojala je mogućnost da se stranke sporazumom dogovore da njihov spor riješi sudac pojedinac iako je za isti bio nadležan neki drugi organ. Rečeno je i da je obavljanje sudačke dužnosti u Rimu bila građanska obaveza koje se moglo osloboditi samo u određenim slučajevima. Iznimno je zanimljiva činjenica da su građani mogli odabrati pojedinca za spor umjesto da to za njih određuje država. S obzirom da je *iudex privatus* bio građanin, laik on je mogao savjet tražiti od pravnika. Stranke nisu bile obvezne odabrati pojedinca za spor s liste, sporazumno. Ako ne bi došlo do sporazuma, sudac bi se odabrao bacanjem kocke. Stranke su svoj spor mogle podvrgnuti i arbitru koji je za razliku od *iudexa* koji je djelovao po strogim pravilima *iuris civiles* ipak odlučivao slobodnije.

2.3. Kasna republika – rimsko sudstvo

Najvažniji organi vlasti su Skupština, Senat i magistrati. Magistrature su bile političke službe koje su primale vlast neposredno iz Ustava. Mandat je trajao godinu dana, a magistrature su obnašali bogati građani jer im je bitno obilježje besplatnost. Centurijatska skupština je najvažniji organ jer je birala magistrature i donosila zakone. Skupštine su mogle glasovati samo o prijedlogu usvojenom u Senatu. Postupak podijeljen na dvije faze, *in iure* i *apud iudicem* ostao je i ovdje. Što se donošenja presude tiče, situacija je ista, donosi je izabrani sudac koji ima obvezu držati se strogih pravila. Promjene možemo vidjeti kod uloge pretora. Pretori su u početku predstavljali zamjenu za konzule, imali su iste ovlasti. Pretor nije bio zakonodavac, nije neposredno odlučivao u sporu, odlučivanje je bilo u rukama izabranog suca. Postojao je peregrinski pretor zadužen za postupke u kojima su sudjelovali rimski građani i peregrini, kao i gradski pretor za postupke između isključivo rimskih građana. Rečeno je da on brine o zakonitosti samog postupka, ali ovdje se naglašava mogućnost njegovog davanja uputa sucu, odnosno, ima mogućnost dati uputu kako presuditi nakon što se utvrde sve činjenice. Vrlo važna novina je formula koja mijenja postupak pred pretorom. Riječ je o pisanom aktu koji se sastoji se od četiri obvezna dijela: *iudicis nominatio* (imenovanje suca), *intentio* (formulira se

tužiteljjev zahtjev), *demonstratio* (pravna osnova) i *condemnatio* (prijedlog kako sudac treba presuditi).⁷ U načelu je cijeli postupak bio podređen samoj formuli. Tuženik, pa i pretor, mogli su zahtijevati izmjenu formule. Pretor je bio taj koji bi, temeljem navoda stranaka, utvrdio postojanje pretpostavki za vođenje spora i postupka. Djelovao je po načelu pravičnosti. Zahvaljujući brojnim intervencijama pretora, brojni instituti (npr. ostava ili zajam) postaju tipični pravni poslovi. Upravo takvi ugovori postali su iznimka od strogog formalizma karakterističnog za rano *ius civile*.

2.4. Doba carstva – rimsko sudstvo

Uređenje rimske države zahtijevalo je daljnje promjene i prilagodbe. Razdoblje principata donijelo nam je nestanak razlike između Rimljana i peregrina. August za vrijeme svoje vladavine nije previše zadirao u način uređenja karakterističan za republiku, ali je svojim položajem princepsa (imao je pravo prvi govoriti u Senatu) na neki način potiskivao Senat, Skupštinu i magistrature. On je bio taj koji je odlučivao o ratu i miru, preuzeo je funkcije magistrata republikanskog doba. Djelatnost narodnih skupština prelazi na Senat. U republikansko doba, odluke senata imale su svojstvo preporuka ili mišljenja, a ovdje dobivaju zakonodavnu vlast. Princeps je svoju volju, u principu, provodio preko organa organiziranih u republikansko doba, organizirao je vlastitu vojsku s *praefectus praetorio* na čelu. Svojom djelovanjem potisnuta je pravosudna aktivnost pretora. Postepeno su se *ius civile* i *ius honorarium* stopili u jedinstveno klasično pravo. Principat je omogućio uzlet pravničke djelatnosti. Pravnici su imali veliku važnost jer su pomagali sucima koji nisu bili pravno obrazovani. Bez pravnog obrazovanja nije bilo jednostavno djelovati u složenom sustavu rimskog prava. Stupanjem Dioklecijana na vlast započelo je razdoblje dominata. Princeps više nije vladar, već gospodar i bog (*dominus et deus*). Dioklecijan je državu podijelio na četiri dijela (prefektura), a *praefecti praetorio* bio je najviši organ uprave. Car je ovdje bio jedini ovlaštenik za stvaranje pravila. Osim carskih konstitucija, obveznost je proizlazila i iz klasičnog rimskog prava inkorporiranog u djelima pravnika. Razvoj rimskog građanskog postupka treba gledati s dvije strane. Prvo je potrebno spomenuti *iudicium privatum* koji je podijeljen na 2 razdoblja. To su razdoblja legisakcijskog i razdoblje formularnog postupka. Osim ove dvije vrste postupka treba naglasiti koginicijski postupak (*cognitio extra ordinem*) s druge strane. Legisakcijski postupak primjenjivao se kroz cijelo republikansko razdoblje, a

⁷ Novaković, *op. cit.*, bilj. 1, str. 7.

svoje temelje pronalazi u kodificiranom običajnom pravu (*ius civile*). Naravno, nije primjenjivan kao jedini postupak. Formularni postupak svoje temelje pronalazi u *ius honorarium*. On se primjenjivao paralelno uz legisakcijski postupak. Jačanjem carske diktature formularni postupak je do 3. stoljeća istisnut iz same prakse pa je kognicijski postupak (*cognitio extra ordinem*) postao redovni, isključivi, građanski sudski postupak. Legisakcijski postupak karakterizira dvostadijska struktura, *in iure i apud iudicem*. U fazi *in iure* ključnu ulogu ima *magistratus*, dok je u drugoj fazi ključan izabrani sudac ili arbitar. Slična situacija je i kod formularnog postupka. Postojala je dvostadijska struktura, ali je pretor bio u mogućnosti izdavati *edictum*. Litiskontestacija je u legisakcijskom postupku bila strogo formalistička, dok to nije bio slučaj u formularnom postupku. Na razvoj i primjenu *cognitio extra ordinem* utjecala je djelatnost magistrata i koncentracija vlasti u rukama princepsa. S obzirom na društveni i teritorijalni razvitak i ekonomske okolnosti *ordo iudiciorum privatum* više nije mogao zadovoljiti i pružiti kvalitetnu zaštitu. Ono što karakterizira *cognitio extra ordinem* je njegova prvobitna iznimnost primjene. Pretor je bio taj koji je, koristeći se raznim sredstvima pravne zaštite utjecao na formularni postupak koji je tada bio redovit. On je samostalno istraživao i samostalno donosio odluke. Formularni postupak je svakako i dalje postojao, kako normativno tako i u praksi. Kognicijski postupak je od svoje iznimnosti primjene došao do jedinog, redovitog postupka koji se odvijao pred sucem. Znači početak principata značio je razvoj kognicijskog postupka, a svoj potpuni sjaj doživjet će u 3. stoljeću. U postklasičnom pravu *cognitio extra ordinem* postaje isključiva vrsta postupka.

2.5. Posebni sudovi

Sudski organ za koji je bilo karakteristično da se sastoji od manjeg broja članova nazivao se *Recuperatores*. Bilo je riječ od najmanje trojici izabranih sudaca koji su odlučivali u postupku s javnim interesom. Prema samom nazivu može se zaključiti predmet njihovog djelovanja. Naime, oni su rješavali u sporovima u kojima se najčešće tražio povrat sredstava ili naknada imovine.

Pretpostavlja se da su oni bili primarno osnovani radi rješavanja sporova između rimskih građana i peregrina i između stranaca koji su se našli na rimskom teritoriju.⁸ Primarno,

⁸ *Ibid.*, str. 9.

postupak se morao provesti pred peregrinskim pretorom o kojemu bi zapravo i ovisilo hoće li se postupak nastaviti. Ako dođe do nastavka, vodio bi se *apud iudicem* pred *recuperatorima*.

Ono što je bila prednost je činjenica da se postupak vodio brzo i neformalno. Naime, *recuperatores* nisu bili vezani strogim propisima što je najčešće i bio razlog zašto su se stranke odlučivale upravo na ovaj način riješiti svoj spor. Sudili su u vijećima, kolegijalno. Postepeno je došlo i do razvoja decemvira i centumviralnih sudova koji su bili zaduženi za određene vrste sporova. Decemviri su prvi stalni sud u rimskoj državi. Naziv dolazi od dvije latinske riječi, *decem* – deset i *vir* što znači čovjek.⁹ Sudili su u sporovima koji su se ticali slobode, barem u početku, a kasnije i u obiteljskim i nasljednim predmetima te predmetima iz područja stvarnog prava. S druge strane, centumviri se mogu definirati kao sud s velikim brojem članova, u prijevodu njih sto jer naziv potječe od latinske riječi *centum*. Pretpostavlja se da je razlog uvođenja *centumvira* sprječavanje korupcije jer je bilo mišljenje da je teže potkupiti veliki broj sudaca nego jednog *iudex-a*.¹⁰

Formirale su se i *questiones perpetuae*, odnosno, specijalni sudovi za kaznena djela protiv države. Kao takvi, nisu se formirali s ciljem trajanja već je to ovisilo o konkretnoj situaciji. Ova vrsta suda pokazala se vrlo korisnom kada je bila riječ o zaštiti javnog interesa. Osim svega prethodno navedenog do izražaja dolaze i vojni sudovi koji su osnovani s ciljem suzbijanja nediscipline kao i izbjegavanja obavljanja vojne službe. Na ovaj način, odnosno uz pomoć vojnih sudova i profesionalnim vojnicima izricale su se sankcije. Za provincije je bio karakterističan njihov upravitelj za kojeg se može i reći da je jedna vrsta stalnog suda. U provincijama se najčešće pribjegavalo inkvizitornom postupku, za razliku od sudova u samom Rimu. Sve se odvijalo na način da bi upravitelj provincije zapravo sastavio *consilium* koji su najčešće činili vojni dužnosnici zbog čega možemo doći do zaključka da je to i razlog zašto su se donosile „drakonske kazne“. U prijevodu rijetko kada je *consilium* bio sastavljen od pravnika. Pred upraviteljem provincije najčešće su se pojavljivali najteži slučajevi jer je on imao mogućnost izricanja najtežih kazni.

2.6. Obilježja rimskog građanskog postupka i *cognitio extra ordinem*

Može se ustvrditi da su se načini pružanja pravne zaštite u Rimu razlikovali s obzirom na objekt kojem je potrebno pružiti zaštitu, a oblici pružanja zaštite mijenjali su se sukladno

⁹ *Ibid.*, str. 10.

¹⁰ *Ibid.*, str. 12.

promjenama koje su zahvaćale gospodarske i društvene odnose, što je i razumljivo s obzirom na višestoljetno postojanje rimske države. Interesi pojedinca štitili su se u privatnom građanskom postupku, dok se interes same rimske zajednice štitio u javnom postupku. Zasluge za razvoj građanskog prava i građanskog postupka ide u ruke svećenika, pretora, a kasnije i klasičnih pravnika. S druge strane razvoj kaznenog postupka i kaznenog prava temelj pronalazi u zakonima, senatskim mišljenjima i carskim konstitucijama. Učeni pravnici su u njegovu razvoju imali sporednu ulogu.

Kao što je već bilo spomenuto u carskom dobu organiziralo se sudstvo koje se približilo našim današnjim shvaćanjima, a u kojem su suci bili ti koji su vodili postupak i izricali presudu. Ako govorimo o razvoju rimskog građanskog postupka potrebno je izdvojiti *iudicium privatum* kojeg dijelimo na dva razdoblja. Prvo razdoblje predstavlja doba legisakcijskog postupka, a drugo je doba formularnog postupka. I legisakcijski i formularni postupak bili su podijeljeni na dvije faze – *in iure* i *apud iudicem*. Također, kod oba postupka mora zapravo doći do formulacije spora u aktu litiskontestacije pred magistratom dok se razlikuju po tome što se stranke kod legisakcijskog postupka služe određenim svećanim formulama naziva *legis actiones* dok se kod formularnog postupka služe pismenim sastavkom u kojem je sažet predmet spora (formula).¹¹

Funkcija legisakcija i formula je ta da sucu koji djeluje u drugoj fazi postupka služe kao uputa i program jer mora provesti dokaze i izreći presudu. Posebnu pažnju uzima *cognitio extra ordinem*, kognicijski postupak. Može se reći da sam naziv *cognitio extra ordinem* dobro opisuje iznimnost primjene jer je pretor posebnim sredstvima pravne zaštite (npr. *stipulationes praetorie*, *missiones in possessionem*, *interdicta*, *restitutio in integrum*) utjecao na redoviti formularni postupak na svojevrsan način dopunjujući ga i mijenjajući, a uz to on sam istražuje stvari i donosi odluke.¹² Želja je bila zaobići redovan privatni proces kojeg je karakterizirala dvodioba i izabrani sudac. Jačanjem carske diktature, koja više nije imala povjerenje u slobodu izbora sudaca pod nekontroliranim rukovodstvom pretora rezultiralo je time da *cognitio extra ordinem* od iznimke postane pravilo.¹³ Nesporno je bilo da *ordo iudiciorum privatorum* u državi koja se proteže na nekoliko kontinenata ne može pružiti adekvatnu građansko-pravnu zaštitu. Predmeti koji su se najranije počeli rješavati po novom

¹¹ Horvat, M., Rimsko pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 428.

¹² Jaramaz Reskušić, I., Medančić, T., *Cognitio extra ordinem* u rimskom pravu, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, vol. 40, br. 82, 2006., str. 5., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/20364>. (15.6.2022.)

¹³ Horvat, *op. cit.*, bilj. 12, str. 444.

postupku, bili su iz područja nasljednog ili obiteljskog prava pa nadalje i vezani za ropstvo i slobodu kao i drugi predmeti od javnog interesa.¹⁴

Ono što novi postupak karakterizira je da pozivanje na sud više nije privatna stvar samog tužitelja već ide u nadležnost službenih organa (*litis denuntiatio*). Do izražaja je došao i oglušni postupak, koji je i danas karakterističan za građansko parnično procesno pravo, protiv one stranke koja se ne bi odazvala pozivu na sud. Litiskontestacija je izgubila svoje značenje (konsumptivni i novacijski učinak) o kojem je već bilo riječi, ostala je samo imenom. Nestala je slobodna sudačka ocjena dokaza koja je zamijenjena brojnim dokaznim pravilima primjerice iskaz jednog svjedoka je bez vrijednosti. Najvažnije dokazno sredstvo bio je upravo iskaz svjedoka. Naravno, povodom tog dokaznog sredstva mnogi su izražavali kritike i nepovjerenje.

Najveće kritike je doživljavalo kada je bilo potrebno utvrditi ključnu činjenicu iskazom jednog jedinog svjedoka. Tada je do izražaja dolazilo pravilo *testis unus testis nullus* – jedan svjedok kao nijedan. Stoga i problematiku jednog svjedoka, čijim se iskazom kao jedinim dokaznim sredstvom utvrđuje kakva činjenica, treba sagledavati u sustavu slobodne ocjene dokaza na način da on u najvećem broju slučajeva kod suca ne stvara uvjerenje o izvjesnosti postojanja te činjenice.¹⁵

Razvoju i prihvaćanju novog postupka (*cognitio extra ordinem*) pridonio je režim žalbe (*appellatio*) uz koju se osiguravala veća garancija ispravnosti i nepristranosti kao i situacija u provincijama gdje su upravitelji zapravo počeli rješavati sporove po kognicijskom postupku.¹⁶

Izraženo je raspravno načelo i vezana ocjena dokaza, sudac je bio službenik i profesionalac, a sudska organizacija strogo hijerarhijski ustrojena. Nema više sudaca laika već službenika sa stalnim položajem, profesionalcima koji se bave pravom. Postupak je obilježen promišljenošću poduzimanja procesnih radnji, izborom dokaznih sredstava, njihovim izvođenjem i ocjenom, čvrsto je utemeljen na stranačkim pozicijama.¹⁷ Ne smije se zapostaviti činjenica da prevladava i načelo pismenosti. Vrlo je važno istaknuti obilježja

¹⁴ Jaramaz Reskušić, Medančić, *op. cit.*, bilj. 13, str. 6.

¹⁵ Milotić, I., *Testis unus testis nullus* u rimsko-kanonskom i važećem kanonskom postupku, Bogoslovska smotra, vol. 89, br. 4, 2019., str. 4., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/340591>. (15.6.2022.)

¹⁶ Jaramaz Reskušić, Medančić, *op. cit.*, bilj. 13, str. 6.

¹⁷ Milotić, I., Učinkovitost i ekonomičnost u rimsko-kanonskome postupku in civilibus s osvrtom na Statuti, et ordini da osservarsi nel Castello d'Orsera e Contado (1609. i 1768.), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 68, br. 5-6, 2018., str. 4., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/315561>. (15.6.2022.)

tereta dokazivanja (*onus probandi*) jer regulacijom na način da se apriorno i precizno odredi na kome je teret dokazivanja direktno utječe na ekonomičnost i brzinu samog postupka, a sudu maksimalno olakšava ocjenu dokaza kao i krajnje donošenje odluke. Može se reći da u takvom uređenju sudac kao da ima ulogu posrednika jer su stranke bile te koje su razmjenjivale podneske, a postupak je bio zamišljen kao njihova usmena i neposredna rasprava što je umanjivalo funkciju samog suca. Posljedično se funkcija suca svodila na tehnicitet.¹⁸ Također, jednostavnije je sudjelovati u postupku kada je jasno tko i kada ima dužnost nešto dokazati kao i koja sredstva pri tom može koristiti. Uglavnom su svjedoke predlagale stranke, a razmjena pismena se vodila na precizno određen način. Raspravno načelo, osim iskazivanja u sučevu ispitivanju omogućavalo je protustranci da postavljanjem pitanja na zasebnu ročištu i protutvrdnjama ospori njegov iskaz.¹⁹ Kao dobra metoda postizanja učinkovitosti postupka, a i izraza promišljenosti, o kojoj je već kroz rad bilo riječi, možemo istaknuti pravilo *testis unus testis nullus*. Najmanji broj svjedoka je bilo dvoje, a ako se iskazom dvojice bespriječnih svjedoka utvrdi potrebno utoliko ne bi bilo potrebe za drugim dokaznim sredstvima. Latinska poslovice *da mihi factum, dabo tibi ius*, prijevodom daj mi činjenice, pa ću ti reći što je pravo, govori nam o razlici između pozicije suca i stranaka jer su stranke te koje bi trebale iznijeti činjenice i dokazati ih, a sudac mora donijeti ocjenu povodom toga.²⁰

2.7. Profesionalizacija sudaca

Iz svega prethodno napisano možemo uočiti kako je procesna uloga osobe koja je odlučivala u sporu imala je nešto drugačiji izgled od uvođenja *cognitio extra ordinem*, tj. kognicijskog postupka. U određenim hitnim stvarima i u situacijama koje nisu bile predviđene u *ius civile* pretor je započeo sam činjenično istraživati stvar (*cognoscere*) te primjenjivati i izricati ono što je u konkretnom slučaju bilo pravo (*ius dicere*).²¹ Objedinjavanjem u jednoj osobi dviju ovlasti, za *cognoscere* i za *ius dicere*, izgrađen je sasvim novi pojam *iudex*, koji nema poveznice s *iudex*-om iz klasičnog i pretorskog doba (tj. iz procesa *per legis actiones* i

¹⁸ *Ibid.*, str. 6.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Lat. *Daj mi činjenice, dat ću ti pravo.*

²¹ Milotić, I., Profesionalizacija sudaca i njihove kvalitete za *ius dicere* u rimsko-kanonskom procesu, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2020., str. 183.-184., dostupno na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/01/Godisnjak-PFSA-2020-za-web5-25-01-2021.pdf>. (15.6.2022.)

formulas).²² Suci izabrani od stranaka i arbiter, bili su zapravo najčešći oblik redovnog sudovanja.

Promjena do koje je došlo sagleda se s aspekta ukidanja dviju faza, *in iure* i *apud iudicem*, ponekad i nedovoljno s aspekta promjene pozicije osobe suca. Istina je, ne postoji više postupak u dvije faze, novost, tj. jednodijelnost sudskog postupka postaje karakteristična, ali ono što se tiče sudaca je da se od njih sada zahtijevaju određene pretpostavke kao i kvalitete. On više nije *iudex privatus*, izabrani, možemo reći *ad hoc* sudac, već karijerni sudac. *Iudex privatus* bio je biran za potrebe određenih parnica, sporazumom samih stranaka, od njega se nisu zahtijevali određeni kriteriji, ali njemu je kao takvom (laiku) bilo oduzeto *ius dicere*. *Iudex* karakterističan za kognicijski postupak postaje dio visoko birokratiziranog carskog pravosudnog sustava koji se zapravo i oslanja na pravo.²³

S obzirom na činjenicu da takav sudac ispituje činjenice korištenjem isprava i preko pisanih iskaza svjedoka od njega se zahtijeva određeno obrazovanje, znanje i pismenost. Njega se kao takvog kvalificira profesionalcem, karijernim službenikom, obrazovanim koji je u principu potisnuo suca laika. Specijalizacija samih sudaca usko je bila vezana i uz specijalizaciju sudova. Po uzoru na rimsku *cognitio extra ordinem*, u srednjem vijeku rimsko-kanonsko pravo izgradilo je proces u kojemu je sudac imao dvije ovlasti: *ius dicere* i *cognoscere*.²⁴ U 12. stoljeću došlo je do pojave sveučilišta, ponajprije studija kanonskog prava potom i kanonskog i civilnog. Sudska služba se institucionalizirala, suci su imali pisare ili bilježnike koji su djelovali uz njih. Pojava takvih sudskih ureda s pripadajućim službenicima bila je nužnost od 1215. godine, kada je na Četvrtom lateranskom saboru prvi put utvrđena obveza da sudac mora voditi *protocollum* glede svih poduzetih procesnih radnji.²⁵

3. ODGOVORNOST SUDACA U RIMSKOM PRAVU

Kada govorimo o odgovornosti sudaca u rimskoj državi, u obzir moramo uzeti određena razdoblja i razvoj pravnog sustava. S jedne strane treba izdvojiti pravne izvore karakteristične

²² *Ibid.*, str. 184.

²³ *Ibid.*, str. 185.

²⁴ *Ibid.*, str. 184.

²⁵ *Ibid.*, str. 189.

za pojedina razdoblja, a s druge razliku odgovornosti u rješavanju građanskih i kaznenih predmeta.

3.1. Rana republika – odgovornost sudaca

U ovom razdoblju glavni pravni izvor je *Zakonik XII ploča*. Premda on donošenjem pripada civilnom pravu, on je bio aktualan tijekom čitavog republikanskog uređenja rimske države. Za suca ili arbitra koji bi primio novčani iznos za izricanje presude u korist jedne od stranaka predviđala se smrtna kazna. Postoje različite interpretacije Zakonika, neki su ga smatrali suviše okrutnim dok su neki za njega imali riječi hvale. Prilikom interpretacije navedene odredbe pažnju bi trebalo usmjeriti na nekoliko stvari. Primarno na objektivni element koji se sastoji od primanja novca (mita) pa sekundarno subjektivni element svjesnog postupanja na štetu jedne stranke, odnosno svjesnog kršenja dane prisege o časnom i nepristranom suđenju. Znači progonila se perfidija suca koji je djelovao društveno neprihvatljivo. Takva izuzetno teška kazna opravdanje je pronalazila u kršenju rimske *fides* – dužnosti prema *Dius Fidius*, dužnosti javne odanosti i povjerenja u međusobnim odnosima.²⁶

Svrha tako okrutne kazne, pretpostavlja se, bila je uspostava harmonije između božanstva i zajednice. Osim ove odredbe u Zakoniku je postojala još jedna odredba koja se odnosila na odgodu postupka. Odredba *Zakonika XII ploča* nalaže odnosno čini valjanom odgodu postupka ako su sudac ili jedna od parničnih stranaka spriječeni pristupiti zbog taksativno navedenih razloga – teška bolest ili prethodno utvrđen datum ročišta na kojemu se jedna od strana u sporu morala pojaviti pred sudom u sporu protiv nekog stranca.²⁷ S obzirom da govorimo o odgovornosti suca, možemo zaključiti kako je obavljanje sudačke dužnosti bila dužnost od koje se moglo osloboditi samo u ova dva slučaja. Naravno, u suprotnom biti će riječ o nedozvoljenom postupanju koje će povlačiti odgovornost. Zaključujemo kako je u razdoblju rane republike *Zakonikom XII ploča* bila regulirana samo odgovornost suca koji je sudio u privatnopravnim sporovima, kao javnopravna odgovornost kaznenih obilježja zbog primanja novca ili zbog neizvršavanja sudačkih dužnosti (nepojavljivanje na raspravi, nezakonita odgoda iste, ili zbog provođenja rasprave unatoč opravdanom izostanku jedne stranke).

²⁶ Jaramaz Reskušić, I., *Odgovornost suca u rimskom pravu*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 19, br. 1, 2012., str. 4., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/133104>. (15.6.2022.)

²⁷ *Ibid.*, str. 5.

3.2. Kasna republika – odgovornost sudaca

Vrela karakteristična za razdoblje kasne republike pokazuju nam zakonske mjere usmjerene protiv ponajviše koruptivnih djela. Javnim gonjenjem i kaznom oslobođenom sakralnog karaktera sankcionirala su se djela nositelja sudačkih ovlasti, ponajviše u kaznenim postupcima, a pretor je svojom intervencijom, ediktom predvidio mogućnost podizanja *actio in factum*, protiv suca koji bi svojim nedozvoljenim ponašanjem nanio štetu tužitelju tako što bi ga ostavio bez pravne zaštite te istovremeno prekoračivši pretorov imperium iz kojeg proizlaze sudačke ovlasti.²⁸ Također, uz navedeno, potrebno je navesti propis *ne quis iudicio circumveniretur* oko kojeg postoje dvojbe jer se ne može sa sigurnošću reći je li riječ o samostalnom zakonu ili ipak izdvojenoj odredbi. Uporabom glagola *circumvenire* moglo bi se sugerirati da nije bila riječ isključivo o sudskoj korupciji već da se ta odredba odnosila na bilo kakvo ponašanje kako magistrata ili predsjednika sudskih vijeća počinjeno s namjerom da se tijekom sudskog postupka osudi nedužna osoba.²⁹

U ovom razdoblju predviđalo se i izricanje kazne za magistrata ili senatora koji bi kovao zavjeru s ciljem osuđivanja nedužne osobe krivom, u svrhu stjecanja zarade. Također, Cezarova *Lex Iulia de repetundis* predviđjela je za iznuđivanje novca radi obavljanja i neobavljanja sudbenih i administrativnih funkcija uz postojeću novčanu kaznu i infamiju.³⁰ Kazne su najčešće bile ili smrtna kazna koja je mogla biti zamijenjena dobrovoljnim odlaskom u progonstvo ili novčana kazna koju je najčešće pratila infamija. Potrebno je naglasiti kako sudac zbog svoj lošeg suđenja ne bi bio pretvoren u stranku protiv koje bi se vodio postupak, već bi on snosio posljedice odgovornosti u slučaju da djeluje protiv svojih ovlaštenja poduzimajući nedopuštene radnje kao i prekoračujući pretorov *imperium*. Najčešće su to bile situacije pristranosti jer bi se sudac osobno vezao za predmet u kojem sudi, odnosno on ne bi djelovao kao osoba kojoj je povjereno biti dio javne vlasti.

U formularnom postupku pa i u legisakcijskom obavljanje sudačke dužnosti bila je građanska dužnost, a ne samostalna odluka koju bi sudac donio kao profesionalac, znalac. *Iudex privatus* je imao (prekluzivan) rok za donošenje odluke, a u slučaju da ne bi ispoštovao tehničke stvari, često s obzirom da nisu bili profesionalci nisu imali znanje, došlo bi do gubitka mogućnosti tužitelja za ostvarivanje svog zahtjeva. Imao je dvije glavne dužnosti,

²⁸ *Ibid.*, str. 9.

²⁹ *Ibid.*, str. 11.

³⁰ *Ibid.*, str. 12.

doći na raspravu i pravilno voditi postupak. Naime, sudac nije mogao odgovarati ni s naslova ugovorne obveze u čijem stvaranju nije ni sudjelovao, a ni s naslova delikta jer njegovo nedopušteno ponašanje, premda osobno i protupravno, nije počinjeno aktivnim djelovanjem, već neizvršenjem sudbenih dužnosti koje uz to nije rezultiralo izravnom imovinskom štetom.³¹

Zaključujemo kako u razdoblju kasne republike uočavamo promjene vezane za sučevu odgovornost. S jedne strane promjene se ogledaju u javnom gonjenju i kaznom oslobođenom sakralnog karaktera kojim se sankcioniraju razna koruptivna ponašanja, a s druge strane inovativna intervencija pretora koji je ediktom predvidio mogućnost podizanja *actio in factum* s fleksibilnom privatnopravnom sankcijom na naknadu vrijednosti prvotnog spora.³² Znači protiv suca koji je propustio doći na sud, propustio donijeti valjanu odluku u predviđenom roku što je rezultiralo tužiteljevim gubitkom pravne zaštite ili je prekoračio pretorov imperium, odnosno, svoje ovlasti. Dakle, za razliku od kasnorepublikanske regulacije kaznenopravne odgovornosti suca pretor prvi put u rimski pravni sustav uvodi procesno sredstvo za realizaciju imovinske odgovornosti *iudex privatus* u slučaju, Zakonikom XII ploča već definirane objektivno počinjene grube proceduralne pogreške.³³

3.3 Razdoblje principata – odgovornost sudaca

Odgovornost sudaca u doba principata temelj pronalazi u trima zakonima: *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*, *Lex Iulia de repetundis* i *Lex Cornelia testamentaria nummaria*. Što se prvog zakona tiče, došlo je do proširenja sučeve odgovornost. Sad su se među optuženima mogli naći i pripadnici viših slojeva rimskog društva ako su se nalazili u ulogama magistrata ili predsjednika porotnog suda. Odgovornost im nije bila ograničena isključivo na mito, odnosno primanje novca s ciljem osude pojedinca, već i primanje novca s ciljem upisa u registar osoba kojima se tek mora suditi. Odredba se odnosila i na pružanje lažnih informacija kako bi se pojedina osoba podvrgnula sudskom postupku i bila osuđena. Prema pravnim vrelima tog razdoblja može se reći da je sučeva odgovornost ovdje bila najšira. Drugi zakon predstavlja opću kontrolu nositelja javnih ovlasti. Točnije rečeno, kaznena se odgovornost, bez obzira na status, odnosila na titulare *potestas* ili *officium* ili *munus* odnosno protezala sve do članova *consilium*, tako da je obuhvaćala bilo kojeg dužnosnika ili magistrata kao i suce

³¹ *Ibid.*, str. 18.

³² *Ibid.*, str. 39.

³³ *Ibid.*, str. 39.-40.

koje bi delegirao upravitelj provincije, kako u kaznenim tako i građanskim sudskim postupcima.³⁴ Ovako je mogao odgovarati i sudac koji nije nužno primio novac kao mito, ali je izrekao smrtnu kaznu kao izvjesno neprimjerenu. Za kaznenu odgovornost suca postao je relevantan i treći nabrojani zakon i to u slučajevima primanja novca radi omogućavanja lažnog svjedočenja i nesvjedočenja, ali i u slučajevima zanemarivanja određenih konstitucija ili pravila.

U sustavu novijeg kognicijskog postupka koji će ostati i jedina vrsta postupka formirala se odgovornost bilo koje osobe ne samo temeljem osobnog obogaćenja primanjem novca već i činjenicom nepoštivanja odredbi. Kazne koje su se izricale ovisile su primarno o vrsti postupka u kojem se ispituje sučevo djelovanje. Osude su mogle glasiti na konfiskaciju imovine, kazne doživotnog i prisilnog progonstva ili na smrtnu kaznu. Objektivna odgovornost suca bila je ograničena na grube proceduralne i materijalne pogreške prilikom izricanja presude, a subjektivna na njegovo dolozno djelovanje.

Tako koncipiranom odgovornošću suca *qui litem suam fecit* – iako u praksi upitnog dometa – nadvladani su nedostaci kako formularnog sudskog postupka, koji nije predviđao pravo na priziv kao alternativni pravni lijek za oštećenog, tako i rimskog pravnog sustava uopće, koji je velikodušno štitio suce dopuštajući da njihovo rasuđivanje ostane tajnom.³⁵ Ono što se ne smije zapostaviti je činjenica da i vrela ovog razdoblja predstavljaju određenu dozu kontradiktornosti po pitanju sadržaja sučeve odgovornosti.

Ulpijan je smatrao da će sudac ako krši ili izigrava materijalnoppravna pravila prilikom izricanja presude biti osuđen na plaćanje sveukupne vrijednosti spora (on postaje dužnikom), a prema verziji Gajevih *Res cottidinae*, sadržanoj u *Digestama* te preuzetoj u Justinijanovim Institucijama osuda protiv suca više nije ograničena na vrijednost primarnog spora već može biti i teža/veća. Smatra se da se te kontradiktornosti pripisuju postanku kognicijskog postupka jedinim, odnosno postupkom koji je istisnuo formularni u kojem je postupak koji je loše suđen zbog suca bio ugašen, dok u kognicijskom imamo veću odgovornost zbog toga što je stranka morala čekati ili eventualno koristiti određene pravne lijekove kako bi adekvatno štitila svoja prava. Zaključujemo da u ovom razdoblju dolazi do proširenja odgovornosti. Kaznena odgovornost je obuhvaćala sudsku korupciju i donošenje presude na način da je zanemarivao carske konstitucije i pravila. Do odgovornosti je dolazilo i u slučaju neslaganja

³⁴ *Ibid.*, str. 20.

³⁵ *Ibid.*, str. 26.

presude i sadržaja formule kao i u slučajevima doloznog djelovanja pri obavljanju sudačkih dužnosti.

3.4. Razdoblje dominata – odgovornost sudaca

Uspostava *cognitio extra ordinem* kao jedinog sudskog postupka uvelike je utjecala na oblike i značajke odgovornosti sudaca. Položaj suca se skroz promijenio dominacijom cara i njegovog apsolutnog suvereniteta. Car je bio *dominus et deus*, on je bio taj koji je prisvojio sudbenu vlast u cijelosti. Naravno, uz njega su djelovali i carski dužnosnici koji su imali mogućnost samostalnog sudovanja, ali nisu morali nužno samostalno sudovati, mogli su sudovanje povjeriti nižim službenicima. Može se reći da je pooštavanje odgovornosti sudaca započeo Konstantin. On je predviđao oštra kažnjavanja u situacijama povrede pravila o prizivu i općih dužnosti koje su usko povezane s redovnim obavljanjem sudačkih dužnosti. Kazne su bile ili visoke novčane kazne, smrt ili teške tjelesne ozljede. Do izražaja dolazi i konstitucija cara Valentinijana II iz 385.g. kojom se za suca – u slučaju da jedna od strana u sporu može dokazati da nije saslušana ili da je oštećena odgodom uzrokovanom sučevim arogantnim ili pristranim ponašanjem prema drugoj parničnoj strani – propisuje dužnost da u državnu blagajnu uplati vrijednost tog spora, a za *primores officii* iz njegova ureda nameće kaznu deportacije.³⁶ Bilo je jasno da je glavna želja bila osigurati kvalitetno i nepristrano djelovanje obnašatelja sudačkih ovlasti.

Krajnju odlučnost u suzbijanju zloupotreba u pravosuđu Konstantin je manifestirao 331.g. kada je zabranu samovoljnog nametanja sudskih pristojbi za provedbu bilo kakve sudbene radnje zaprijetio smrtnom kaznom ne samo za *officialis* nego i za upravitelja provincije koji bi propustio nadzirati njezinu provedbu.³⁷ Uvedena je kontrola na način da niži službenici osim što moraju provoditi naredbe nadređenog imaju dužnost i provjere njihove zakonitosti. Zaključujemo kako je u razdoblju potpune dominacije kognicijskog postupka došlo do odgovornosti i za marginalne pogreške. Nedopuštena ponašanja rezultirala su javnopravnom odgovornošću disciplinsko-kaznene prirode, a odgovornost se klasificirala kao objektivna pa često i kolektivna. Može se reći da je zaštita države prevagnula pred zaštitom interesa pojedinca.

³⁶ *Ibid.*, str. 30.

³⁷ *Ibid.*, str. 33.

4. RIMSKA ARBITRAŽA I NJENE SPECIFIČNOSTI

Sporovi koji su se rješavali u postupku arbitraže uvelike su se razlikovali od onih u klasičnim građanskim parnicama. Strankama je bilo zabranjeno isključiti sudsku nadležnost u svom predmetu, ali su imali mogućnost izbjegavanja suđenja dogovaranjem arbitraže. S obzirom da su negdje do 3. st. poslije Krista kako sudski sporovi tako i arbitraže bile pretežno privatne došlo je do stvaranja konceptualnih i terminoloških nesigurnost pokušavajući stvoriti razliku između njih.³⁸ Stranke su ponekad tražile neke povoljnije načine na koje bi mogli riješiti svoje sporove mimo klasične parnice koji su se ponekad činili jednostavnijim i u određenim slučajevima povoljnijim za rješavanje. Koristila su se razna sredstva i načini, a upravo zbog više mogućih načina rješavanja sporova mimo redovne parnice takvi oblici nikada nisu doživjeli standardizaciju.

Nazivi koji su se koristili bili su *arbitrium*, *arbitratus* ili u rijetkim slučajevima *arbitrium*. Može se reći da su ovi nazivi bili samo zajednički nazivnik za raznolikost sporova koji su se rješavali u takvom obliku. Arbitraža je bila sredstvo rješavanja sporova koje se oblikovalo od slučaja do slučaja, odnosno, možemo reći da su nazivi *arbitrium* ili *arbitratus* dobivali značenje pa i procesni sadržaj ovisno o slučaju. Ono što arbitražu primarno čini efektom na svoj način je činjenica da postoji želja za rješavanjem konkretnog predmeta izvan sustava organiziranog pravosuđa, odnosno izvan redovnih građanskih parnica. Postavlja se pitanje što je razlika između obične parnice koja se vodila i arbitraže. Za razdoblje prije uspostavljanja kognicijskog postupka jako je teško postaviti kvalitetnu i jasnu razliku između *arbitrium* i klasične građanske parnice upravo iz razloga, gore prethodno navedenog, kada su sporovi bili privatne prirode. Također, ono što je kroz rad nekoliko puta napisano je da je došlo do uvođenja kognicijskog postupka kojeg su vodili profesionalni suci uključujući institucionalizirane sudove tek od 3. st. poslije Krista. Sukladno tome ne može se reći da postoji jasna razlika između *iudexa* i *arbitrium*.

³⁸ Milotić, I., Roman arbitration: Concepts and Terminology, 2019., Croatian Arbitration Yearbook, str. 2. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/339747313_Roman_arbitration_Concepts_and_Terminology. (15.6.2022.)

U republikanskim tekstovima izraz *iudex* obično se koristi za pojedince koje su pretori imenovali da služe kao jedinstveni *iudex* u presudi, dok se izraz arbitar odnosi na pojedinca kojeg su suparnici odabrali da služi kao posrednik ili arbitar.³⁹

Činjenica je da i pravni izvori na nedosljedan način rade razliku između sudaca i arbitara. Upravo zbog nejasnih razlika između građanskih parnica i arbitraže od brojnih povijesnih личности ishodile su pokušaje raščlambe. Tako je Ciceron građanske parnice definirao kao jasne, precizne i eksplicitne, dok je arbitražu okarakterizirao kao blagu i umjerenu. Naveo je da je arbitru bilo dozvoljeno učiniti sve potrebno kako bi postigao kompromis i uravnotežio interese stranaka u sporu.⁴⁰ Osim Cicerona, razlike je definirao i Seneka koji je rekao da je dobar slučaj u boljoj poziciji ako se nalazi pred sucem, a ne pred arbitrom jer je sudac taj koji je vezan pravilima i koji ima granice svog djelovanja, za razliku od arbitra koji je slobodniji i koji nije vezan nikakvim pravilima.⁴¹ Također, Martino je objasnio da se fluidnost razlika između arbitra i *iudexa* povijesno podudara s uvođenjem *legis actio per iudicis arbitrive postulationem* koji je dopuštao da se u određenim specifičnim vrstama sporova arbitar može uzeti u sudski postupak što znači da je arbitar mogao zamijeniti *iudexa* bilo od početka bilo u nekom dijelu postupka.⁴² Dano je tumačenje da bi zapravo *iudex* u određenim trenucima mogao zamijeniti arbitra, a u tom slučaju on bi bio *iudex* samo imenom, ne i djelovanjem odnosno funkcijom. Daljnje karakteristike bile bi to da su se stranke obvezivale na pridržavanje odluke donesene od strane arbitra (njihova dobra volja za izvršenjem odluke dolazila je do izražaja) te činjenica da bi arbitar odlukom zaključio spor, dok je na odluku suca postojala mogućnost žalbe. Naziv odluke koje donosi arbitar i sudac također se razlikovao, tako *sententia* označava odluku donesenu od strane arbitra dok *iudicium* predstavlja sudsku odluku. S obzirom na činjenicu da su Rimljani koristili nekoliko izraza za arbitražu, često se postavljalo pitanje imaju li ti nazivi jednako značenje ili svaki od njih nosi neke svoje posebnosti.

Arbitratus, prema pravnim izvorima, upućuje na slučajeve koje su rješavali dobri ljudi, latinski *boni viri*, a pokazuje i da je uporaba izraza *arbitratus* usko povezana s presudama u smislu procjene, utvrđivanja, inspekcije, a ne s presudama koje se karakteriziraju kao odluke o strankama. Naziv *arbitrum* je više trebalo shvatiti kao rezultat donošenja odluke, rezultat djelovanja treće, nepristrane osobe koja vrši svoje ovlasti. Također, ako se obrati pažnja na

³⁹ *Ibid.*, str. 5.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 7.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*, str. 8.-9.

korištenje različitih naziva može se uočiti kako je korištenje *arbitrium*a bilo češće iz čega možemo zaključiti da nije riječ o sinonimima. Jasno je da razlika sama po sebi nije bila razumljiva, ali s druge strane možemo vidjeti temeljem dokaza, da su Rimljani imali širok raspon oblika rješavanja sporova izvan građanskih parnica. Vrlo je vjerojatno da svaki od navedenih oblika ima svoju priču i predstavlja zasebnu tehniku rješavanja spora, naravno, s obzirom na konkretan slučaj. Treba naglasiti da je svaki oblik rješavanja sporova koji je imao svoje ime u rimskom pravu i koji je postignut izvan građanskih parnica predstavljao zajednički nazivnik koji je obuhvaćao različita pojedinačna sredstva rješavanja sporova koja nisu imala svoj naziv.⁴³

Prema navedenom, Rimljani nisu imali potrebu uvesti zasebno ime za svaku od mogućih načina i metoda rješavanja sporova izvan građanske parnice već su se trudili da se sporovi konačno i na obvezujući način riješe. Tehnike i metode korištenja u arbitražnim postupcima nisu bili standardizirane, tj. postojala su brojna razlikovanja postupka. Utjecaj na postupak imalo je mjesto održavanja s obzirom da je carstvo ipak bilo na velikom teritoriju, specifičnost svakog pojedinog slučaja pa i osoba koja je postupak vodila (imala je široku diskreciju i bez prevelikih proceduralnih ograničenja). Važno je napomenuti kako arbitraža nije uvijek bila alternativa sudskom postupku jer su postojale određene vrste sporova namjerno prepuštene arbitraži, odnosno arbitraža se koristila kao primaran način rješavanja sporova. Primjerice to su bili postupci vezani za zemljišta, podjelu obiteljske imovine, sporovi vezani za suvlasništvo i određivanje granica. O tim se sporovima govori u komentarima Gaja koji je prikazao drevne propise navodeći da *itaque nominata causa ex qua agebatur statim arbiter petebatur*, što znači da se u takvim slučajevima rješavanje spora odvijalo pred arbitrom.⁴⁴

Zanimljivo je da Rimljani ovakve postupke nisu smatrali konkurencijom redovnim sudskim postupcima. Može se zaključiti kako je glavni cilj stvarno bilo što kvalitetnije riješiti spor, metoda koja bi pritom bila korištena nije stavljena u prvi plan. Naravno, postojala su tu ograničenja koja vidimo u svemu prethodno navedenom poput toga da stranke nisu uvijek mogle odabrati arbitražu već samo u sporovima za koje je bilo prikladno da se na taj način riješe. Možda se može reći i da je odabir arbitraže bio način nadomještavanja nedostataka rimskih klasičnih parnica. Jasno je da su sudske parnice bile puno formalnije, kompliciranije, sporije pa i skuplje što je s druge strane arbitražu činilo atraktivnijom. Rimski pravници su

⁴³ *Ibid.*, str. 12.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 14.

zaobilazili pretjerana definiranja, što možemo vidjeti na ovom primjeru (ne)definiranja arbitraže. Nisu imali potrebu pronaći definiciju kao ni standardizirati postupak, želja im je bila uspostaviti funkcionalnost u praksi. Ipak došlo je do razvoja pojedinih vrsta arbitraže.

4.1. Vrste rimske arbitraže

Osim što postoji razlika između rimske arbitraže i građanske parnice postoji i razlika u vrstama arbitraže. Rimsko pravo u posljednjemu stoljeću Republike i tijekom klasičnog te postklasičnoga razdoblja usporedno je poznavalo dvije osnovne vrste arbitraže.⁴⁵

Prva vrsta je bila arbitraža *bonus viri*, a druga je bila *ex compromisso*. Za prvu vrstu arbitraže može se reći da je bila *ad hoc* i neformalna. Karakterizira je i institucionalna neizgrađenost i prilagodljivost konkretnim okolnostima. Arbitar *bonus vir* imao je objektivan temelj odlučivanja, koji su činili zakoni, običaji poštenih ljudi te *bona fides*.⁴⁶ Drugu vrstu arbitraže karakterizira institucionalna izgrađenost, a pretor je imao mogućnost kontrole nad njenim provođenjem. Temeljila se na sporazumu stranaka, što zaključujemo iz njenog naziva (*compromisso* – kompromis/sporazum). Iako je bila riječ o sporazumu, on je bio neformalan. Specifično je da se bez njega postupak i odlučivanje uopće nije moglo voditi. Za razliku od arbitra *boni viri*, arbitar *ex compromisso*, odluku je donosio proizvoljnom procjenom, ali pritom – za razliku od arbitra koji je bio *bonus vir* – nije smio pribjeći koncilijaciji, medijaciji, postizanju nagodbe, davanju savjeta i sl.⁴⁷

Arbitraža *boni viri*, pretpostavlja se, nastala je kao izraz nezadovoljstva, kao posljedica nedostupnosti pravosuđu (Rimu). Udaljene zajednice koje nisu imale pristup pravosuđu, a željele su ostvarivati pravnu zaštitu, ovako imaju mogućnost ostvarivati je. Arbitar *bonus viri* bili bi sumještani koje bi stranke u sporu svjesno birale i obvezivale se poštovati krajnje donesenu odluku. Odabirom osoba iz zajednice smatralo se da će najbolje znati odlučne činjenice, zahtjeve stranka i problematiku. Od njih se očekivalo postupanje u dobroj vjeri kao i objektivnost, nepristranost i povjerenje. On se razlikovao od *iudexa*. Može se reći da je djelatnost koju je arbitar *bonus viri* obavljao bila šira od *iudex-ove*. *Iudex* je u postupku *apud iudicem* bio laik (kao i arbitar *bonus viri*), neprofesionalac, ali on je samo utvrđivao činjenice i naposljetku donosio presudu dok je arbitar *bonus viri* mogao samostalno utvrđivati i

⁴⁵ Milotić, I., Ostvarivanje arbitražnih odluka u rimskom pravu, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 66, br. 6, Zagreb, 2016., str. 785., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/260016>. (15.6.2022.)

⁴⁶ *Ibid.*, str. 786.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 787.

činjenice i pravna pravila te u konačnici donositi odluku. Sudska odluka bila je *iudicium*, a arbitražna *sententia*. Specifično je i to da *sententia* nije imala autoritet rimske države, nije imala obvezujuću snagu. To bi značilo da se takva odluka ne bi mogla ovršiti ili ostvarivati sudskim putem. Izvršenje odluke ovisilo je isključivo o strankama i njihovoj dobroj volji. Neizvršavanje odluka rezultiralo bi lošim glasom, nemoralom i društvenom osudom. Drugi oblik je arbitraža *ex compromisso*. Smatra se najraširenijim oblikom arbitraže u klasičnom pravu, a njen razvoj vrlo vjerojatno treba tražiti u razvijenom obliku arbitraže *boni viri*, u onom njezinu stadiju kada su se uzajamna obećanja stranaka o prepuštanju rješavanja spora arbitru počela ugovarati u ustaljenom sadržaju i obliku.⁴⁸

S obzirom na činjenicu da je ispunjene odluke u arbitraži *boni viri* ovisila isključivo o dobroj volji stranaka kod arbitraže *ex compromisso* željelo se to ispunjenje nekako osigurati. Došlo je do ugovaranja penala, tj. ugovornih kazni u slučajevima neizvršenja odluke povodom arbitraže *ex compromisso*. Ako ne bi došlo do ispunjenja obveze mogao se postaviti petit za plaćanje penala/ugovorne kazne. Stranke su se sporazumijevale o osobi arbitra, a ako to ne bi učinile, *compromissum* bi bio nevaljan. Intervencija pretora nije zadirala u sporazum/*compromissum* niti u ugovornu kaznu/penal. Arbitar bi u ovoj vrsti arbitraže odluku (*sententia*) donosio prema svom vlastitom nahođenju, a odlučivao je samo o onome što je bilo predmet arbitraže. Pravila o rimskoj arbitraži su uvijek bila pozicionirana u privatnom pravu, ali bi pažnju trebalo usmjeriti i na to jesu li se u arbitražu miješala neka druga, primjerice javna tijela. Postojale su u potpunosti privatne arbitraže što znači da nije postojala apsolutno nikakva mogućnost intervencije javnih vlasti. Temelj im je bio sporazum stranaka te su one imale potpunu kontrolu nad njima. Privatne arbitraže potrebno je razlikovati od *arbitria voluntaria* u kojem su stranke same dogovarale rješavanje spora, ali je postojala mogućnost intervencije magistrata.

Osim privatne i *arbitria voluntaria* određeni arbitražni postupci mogli su se karakterizirati kao obvezni (*arbitria neccesaria*) za stranke u sporu jer su magistrati mogli svoje ovlasti provoditi u većem opsegu, npr. tako da nalože arbitražu ili da je samostalno pokrenu dekretom ili naredbom.⁴⁹ Razina uplitanja javnih vlasti u arbitražu ovisila je o razini interesa Rimljana koji je postojao u određenom sporu, a ako je interes postojao ne bi se više radilo o privatnom sporu. Jednako tako, niti jedna arbitraža nije se mogla okarakterizirati kao potpuno privatna, jer se i kod *arbitrium boni viri*, koju se kvalificira kao najviše privatnom arbitražom

⁴⁸ *Ibid.*, str. 797.-798.

⁴⁹ Milotić, *op. cit.*, bilj. 39, str. 17

moglo intervenirati od strane javnih vlasti, ali ni kao potpuno javna jer se nije došlo do faze da su svi njeni elementi bili izvan privatne kontrole.⁵⁰ S druge strane *arbitrium ex compromisso* može se označiti kao privatno sredstvo rješavanja sporova koje je u određenim okolnostima ostavljalo prostora za pretorsku intervenciju koja se nije odnosila na meritum spora već na postupak. Pretoru nije bilo bitno hoće li se ići sudskim putem ili arbitražom - krajnji cilj je bio riješiti spor. Dužnost pretora je bila osigurati nesmetano odvijanje postupka bez proceduralnih iritacija, ali njegova intervencija nije nikada umanjivala činjenicu da je riječ o dobrovoljnoj arbitraži.⁵¹ Drugačija je situacija bila s arbitražama koje se konstituirane aktima javne vlasti iz kojih proizlazi da nisu bile dobrovoljne. Postojale su i upravne arbitraže, s tim da je neispravno reći da postoji određeni broj arbitraža iz razloga što je sve ovisilo od slučaja do slučaja, postojalo je dosta oblika/postupaka koje su imale krajnji cilj okončati spor. Navedene vrste nam puno govore o različitostima u rješavanju sporova. U najširem smislu pojma *arbitria* i *arbitratus* govorimo o privatnim sredstvima koja su privlačila pozornost pretora i rimskih pravnika, a upravo je djelatnost pravnika rezultirala time da su one zabilježene u izvorima rimskog prava, za razliku od arbitraža s intervencijom javnih vlasti koje su nadilazile ono što se definira privatnim pravom te zbog toga nisu dobivale pozornost rimskih pravnika i nisu zabilježene u *Digesta*.⁵²

Oblici arbitražnih postupaka za koje se može reći da ima najviše dokaza karakteriziraju neobvezujuća pravila i izvansudsko rješavanje – totalna suprotnost od građanske sudske parnice. Arbitraža je služila ponekad radi razjašnjenja ili utvrđivanja određenih stajališta, odnosa ili zahtjeva ili u situacijama kada se nije željelo pristupiti formalnijem postupku jer je građanska parnica bila isključivo o sporu, gdje su se stranke sukobljavale proturječnim zahtjevima. Zaključuje se kako je arbitraža bila puno fleksibilnija, jednostavnija, brža i jeftinija. Iako je definicija rimske arbitraže nejedinstvena važnost treba usmjeriti prema krajnjem cilju, a to je bilo rješavanje spora. To konačno rješavanje spora imalo je svoju obvezujuću snagu, može se reći da bi stranke svjesno i namjerno preuzele rizik rješavanja spora na ovakav način. Sukladno svemu rečenom, rimsku arbitražu treba cijeliti s obzirom da krajnji cilj – rješavanje spora, iako ju karakterizira nestandardizacija, odnosno raznolikost oblika i funkcija. Unatoč višestrukom nazivlju može se reći da su bile vrlo korisne i da su dobro funkcionirale.

⁵⁰ Milotić, I., Roman Arbitration – Private or Public Dispute Resolution?, *Ius Romanum*, br. 2, 2019., str. 350.

⁵¹ *Ibid.*, str. 350.

⁵² *Ibid.*, str. 351.-352.

5. SUDSTVO I ARBITRAŽA U HRVATSKOM PRAVNOM SUSTAVU

5.1. Sudbena vlast u Republici Hrvatskoj

Sukladno načelu diobe vlasti, državna vlast u Republici Hrvatskoj dijeli se na tri grane, zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Prema *Ustavu Republike Hrvatske* sudbenu vlast obavljaju sudovi, ona je neovisna i samostalna, a sudi se temeljem Ustava, zakona, međunarodnih ugovora kao i brojnih drugih važećih izvora prava. Sudbenu vlast obavljaju redovni i specijalizirani sudovi. Pod redovne ubrajamo općinske i županijske sudove, a pod specijalizirane prekršajne, trgovačke, upravne, Visoki prekršajni, Visoki upravni, Visoki trgovački i Visoki kazneni sud.⁵³ Također, najviši sud u RH je Vrhovni sud. Djelokrug i nadležnost uređena je *Zakonom o sudovima*,⁵⁴ a dužni su osiguravati jedinstvenu primjenu zakona i ravnopravnost i jednakost svih. Donose odluke o temeljnim pravima i obvezama čovjeka i građanina, pravima i obvezama države, jedinica lokalne i regionalne samouprave te sukladno tome izriču kazne i druge mjere počiniteljima.⁵⁵ Suci se zapošljavaju na sudovima, imenovanje provodi Državno sudbeno vijeće. Ono odlučuje o stegovnoj odgovornosti, članove imenuje Hrvatski sabor. Broj sudaca određenog suda odredit će ministar pravosuđa.

5.2. Suci

Prema *Zakonu o sudovima* sudac sudačku dužnost obnaša samostalno ili sudjelujući u radu sudačkog vijeća, a predmeti im se dodjeljuju nasumično. Sudac se pri svom djelovanju mora ponašati tako da čuva svoj ugled i ugled sudbene vlasti te ne smije dovesti u pitanje svoju nepristranost i neovisnost sudovanja kao ni samostalnost sudbene vlasti.⁵⁶ Ograničenja koja su karakteristična su da ne smije biti član neke političke stranke, ne smije se koristiti svojim ovlastima radi ostvarenja privatnih interesa, ne smije biti odvjetnik ili javni bilježnik i ne smije obavljati poslove upravnog ili nadzornog odbora. Njihov rad i djelovanje se prati i ocjenjuje. U slučaju da sudac prouzrokuje štetu stranci svojim nezakonitim i nepravilnim radom odgovarati će RH, a regres će moći od suca tražiti ako je nezakonito i nepravilno

⁵³ Prikaz ustrojstva posebnih i redovnih sudova u Republici Hrvatskoj, dostupno na: <https://sudovi.hr/hr/o-sudovima/sudovi-republike-hrvatske>. (15.6.2022.)

⁵⁴ Zakon o sudovima (NN 28/13, 33/15, 82/15, 82/16, 67/18, 126/19, 130/20, 21/22, 60/22).

⁵⁵ Za više o sudbenoj vlasti u Republici Hrvatskoj vidi: <https://croatia.eu/index.php?view=article&id=29&lang=>. (15.6.2022.)

⁵⁶ Zakon o sudovima, *op. cit.*, bilj. 55, čl. 89.

djelovao s namjerom ili krajnjom nepažnjom. Suci moraju poštovati Kodeks sudačke etike kojim se utvrđuju etička načela i pravila ponašanja. Također, sudac prema Zakonu o sudovima ima dužnost stalnog usavršavanja i sudjelovanja u programima obrazovanja.⁵⁷ Svakako se može reći da je odlika dobrog i kvalitetnog suca neprestano usavršavanje.

Da bi sudac kvalitetno obavljao sudačku dužnost mora imati određeno stručno znanje. Upravo takav sudac može biti neovisan i nepristran. Svakako se ne smije zaboraviti koliko je sudački posao zahtjevan te biti nositelj tih ovlasti iznimno iscrpan. S obzirom na način organizacije vlasti, sucima je povjereno rješavanje sukoba do čijeg rješenja nije bilo moguće doći mirnim putem. Društvo je poprilično dinamično, a kako bi se mogle pratiti promjene i donositi u konačnici odluke potrebno je biti u korak s vremenom i nadograđivati se. Sustav u kojemu je sucima povjerena, reklo bi se i velika ovlast, zahtjeva konstantno stjecanje novih znanja i redovnu nadogradnju. Može se reći i da put do titule suca nije jednostavan već i više nego brdovit. Obavljanje sudačkih ovlasti ne znači isključivo stjecanje kvalifikacija koje se temelje na određenom papiru ili izborom na tu dužnost. Sudovanje zahtjeva permanentnost učenja i bivanje u toku s novinama prilikom rješavanja spornih odnosa. Svrha stalnog obrazovanja je svakako podizanje kvalitete suđenja što je iznimno bitno. Od suca se očekuje poznavanje relevantnih zakon i pravosudnog sustava, kao i neke osobne karakteristike poput logičkog razmišljanja i zaključivanja, verbalne sposobnosti pa i stručno, savjesno i marljivo obavljanje svoga posla. Postoji dužnost doprinosa samom ugledu i dostojanstvu radu suda i sudačkoj profesiji generalno. Također, nadzor koji viši sudovi provode na nižim nije nužno samo radi kontrole odluka već i da bi se podigao nivo sudaca. U RH nakon završenog fakultetskog obrazovanja (studij prava) i polaganja pravosudnog ispita postoji i obveza stjecanja iskustva radom na sudu. Dužina rada ovisi o sudu za koji se pojedinac imenuje, u prijevodu ako je sud višeg stupnja u pitanju biti će potrebno više godina iskustva. Stranke nemaju mogućnost birati suca koji će u njihovom predmetu odlučivati, što je npr. odlika arbitraže. Suci su uvijek pravnici, što bi značilo da prvobitni *iudex privatus* iz rimskog prava ne bi zadovoljio potrebe suvremenog hrvatskog zakonodavstva.

5.3. Arbitraža u Republici Hrvatskoj

Arbitraža ili drugim nazivom izabrano suđenje i ovdje predstavlja način rješavanja sporova. U zakonodavstvu Republike Hrvatske regulirana je *Zakonom o arbitraži* (NN 88/01; dalje

⁵⁷ *Ibid.*, čl. 93.

ZA). Prema ZA arbitraža ili izabrano suđenje je suđenje pred arbitražnim sudom bez obzira organizira li ga ili njegovo djelovanje osigurava arbitražna ustanova ili ne.⁵⁸ Riječ je o izvansudskom načinu rješavanja sporova, koje je privatno po karakteru, gdje stranke svoj spor/predmet iznose pred jednog ili više arbitara. Arbitar ili arbitražni sud (nedržavni sud) ovlaštenje za djelovanje u predmetu crpi iz sporazuma stranaka koje imaju želju spor riješiti u postupku arbitraže. Vrlo je važno naglasiti da odluka kojom se odlučuje u predmetu ima obvezujuću ulogu, pravomoćna je i ovršna. Arbitraža ovdje ima dvojnu ulogu. Primarno stranke se njome dobrovoljno podvrgavaju dok s druge strane odluka koja se donese obvezuje stranke.

5.4. Arbitrabilnost

Arbitrabilnost je najvažnija karakteristika arbitraže te ujedno i nužna pretpostavka da bi se arbitraža uopće mogla provesti. Arbitrabilnost u konkretnom smislu jest svojstvo određenog spora da može biti riješen arbitražom, a u apstraktnom smislu zakonom ili međunarodnim ugovorom utvrđena mogućnost da određene vrste sporova budu podvrgnute arbitraži.⁵⁹ Prema ZA stranke mogu ugovoriti domaću arbitražu za rješavanje sporova o pravima kojima mogu slobodno raspolagati.⁶⁰ Također, razlikuju se subjektivna, objektivna i jurisdikcijska arbitrabilnost. Subjektivna arbitrabilnost odgovara na pitanje tko može zapravo biti strankom postupka, objektivna na pitanje koji sporovi se mogu podvrgnuti arbitraži te jurisdikcijska koja odgovara je li za određene postupke predviđena nadležnost sudskih ili upravnih tijela. Gledano povijesno, ograničenja arbitrabilnosti mogu biti uvjetovana osobama između kojih je spor nastao, postojanjem isključive nadležnosti državnoga suda, okolnosti ugovara li se domaća ili inozemna arbitraža te okolnošću ugovara li se *ad hoc* arbitraža ili institucionalna arbitraža.⁶¹ ZA regulira i mogućnost ugovaranja arbitraže čije je mjesto izvan područja RH, osim ako je zakonom propisano da takav spor može rješavati samo sud u RH.⁶²

⁵⁸ Zakon o arbitraži (NN 88/01), čl. 2. st. 1.

⁵⁹ Za više osnovnih podataka o pojmu arbitraža vidi Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3579>. (15.6.2022.)

⁶⁰ Zakon o arbitraži, *op. cit.*, bilj. 59, čl. 3. st. 1.

⁶¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, *op. cit.* bilj. 60.

⁶² Zakon o arbitraži, *op. cit.*, bilj. 59, čl. 3. st. 2.

5.5. Ugovor o arbitraži

Arbitražu je moguće ugovoriti ugovorom o arbitraži koji je definiran ZA. Prema zakonu, ugovor o arbitraži je ugovor kojim stranke podvrgavaju arbitraži sve ili određene sporove koji su među njima nastali ili bi mogli nastati iz određenog pravnog odnosa, ugovornog ili izvanugovornog.⁶³ Moguće ga je sklopiti u obliku arbitražne klauzule u već nekom postojećem ugovoru ili u obliku zasebnog ugovora. Mora biti sklopljen u pisanom obliku, a ugovor je sklopljen u pisanom obliku ako je unesen u isprave koje su stranke potpisale ili ako je sklopljen razmjenom pisama, teleksa, telefaksa, brzjava ili drugih sredstava telekomuniciranja koja omogućavaju pisani dokaz o ugovoru, bez obzira jesu li ih stranke potpisale.⁶⁴ Sama sposobnost stranaka da sklope ugovor o arbitraži u principu određuje se prema pravu koje je za njih mjerodavno.⁶⁵ Posebna situacija je kada je spor nastao ili bi tek mogao nastati iz potrošačkog ugovora, u tom slučaju ugovor o arbitraži mora biti napisan u posebnoj ispravi potpisanoj od obje stranke.⁶⁶ Ugovaranjem arbitraže omogućava se nejavnost postupka kao i neformalnije okruženje.

5.6. Nadležnost i temeljna pravila

Arbitražni sud je sud (nedržavni) ustrojen u skladu sa ZA. On sudi isključivo u sporovima za koje su ga stranke odredile, brži je od državnih sudova pred kojim postupci mogu trajati i po nekoliko godina. Također, postupak može voditi i arbitar pojedinac. Arbitri se imenuju sporazumom. Ako sporazumom nije određen broj arbitara, imenovati će se trojica.⁶⁷ Jedna od temeljnih razlika u odnosu na suca u sudskom postupku je ta da arbitar ne mora biti pravnik već osoba koja ima stručna znanja u području koje je predmet konkretnog spora. Svaka stranka odabere jednog arbitra potom dvoje zajedno odaberu trećeg koji će imati ulogu predsjednika vijeća. Dužnost arbitra je vođenje postupka primjerenom brzinom te poduzimanje procesnih radnji kako ne bi došlo do otezanja u vođenju postupka. Prema ZA arbitar ima pravo naknade troškova i pravo na nagradu za obavljeni rad. Stranke mu solidarno odgovaraju za isplatu navedene naknade troškova i nagrade.⁶⁸ Kao i kod sudaca, arbitre je moguće opozvati u situacijama koje dovode u sumnju njihovu nepristranost ili ako nema

⁶³ *Ibid.*, čl. 6. st. 1.

⁶⁴ *Ibid.*, čl. 6. st. 2.

⁶⁵ *Ibid.*, čl. 7. st. 1.

⁶⁶ *Ibid.*, čl. 6. st. 6.

⁶⁷ *Ibid.*, čl. 9.

⁶⁸ *Ibid.*, čl. 11. st. 4.

kvalifikacije za vođenje postupka za koji je određen. Osim izuzeća moguće je da i njegov mandat prestane jer ne može obavljati svoju dužnost (pravni/stvarni razlozi). Što se arbitražnog suda tiče on može odlučivati o svojoj nadležnosti, uključujući i odlučivanje o svakom prigovoru o postojanju ili valjanosti ugovora o arbitraži, u tu će se svrhu arbitražna klauzula koja je sastavni dio nekog ugovora smatrati kao sporazum nezavisan od ostalih odredaba tog ugovor, a odluka arbitražnog suda o tome da je taj ugovor ništav sama po sebi ne znači da ni arbitražna klauzula nije valjana.⁶⁹ Tuženik ima pravo podnijeti prigovor nenadležnosti i prigovor o prekoračenju ovlasti arbitražnog suda. Ovlasti arbitra su ograničene iz razloga što on djeluje kao privatna osoba, tj. njegova djelovanja nemaju nikakav učinak na treće osobe. Za primjer se može uzeti činjenica da on ne može pozvati svjedoke, mislim, može svjedoka zamoliti da svjedoči, ali mu ne može ništa narediti. Stranke su te koje bi trebale osigurati prisutnost svjedoka za konkretan predmet. Također, ono što se može je da arbitražni sud zatraži od državnog sudaca on naloži svjedoku dolazak. Arbitražni sud nema ovlast postavljanja privremenih mjera trećim osobama, a arbitar ne može primjerice imenovati vještake. Ako se stranke nisu drukčije sporazumjele, arbitražni sud može, na zahtjev jedne od stranaka, privremenom mjerom osiguranja naložiti bilo kojoj stranci da poduzme određenu mjeru koju arbitražni sud smatra potrebnom s obzirom na predmet spora.⁷⁰

5.7. Postupak povodom arbitraže

Prilikom arbitražnog postupka potrebno je poštovati načelo ravnopravnosti stranaka. Prema ZA stranke su ravnopravne i potrebno im je omogućiti da se izjasne o navodima i zahtjevima protivne stranke.⁷¹ Postupak započinje na različite načine, ovisno o kojoj vrsti arbitraže je riječ. O vrstama arbitraže biti će riječ nešto kasnije, a postoji *ad hoc* arbitraža ili institucionalna arbitraža. Ako se stranke ne sporazume drugačije, a arbitraža se provodi pred arbitražnim sudom, postupak započinje onog dana kada arbitražna ustanova primi tužbu, a u slučaju *ad hoc* arbitraže onog dana kada tuženik primi obavijest o tome da je protivna stranka imenovala arbitra ili predložila arbitra pojedinca i uz nju tužbu kojom se spor iznosi pred arbitražni sud.⁷² Fleksibilnost arbitražnog postupka ogleda se u tome da stranke imaju mogućnost sporazuma i o pravilima postupka kojih će se arbitar pojedinac ili arbitražni sud

⁶⁹ *Ibid.*, čl. 15. st. 1.

⁷⁰ *Ibid.*, čl. 16. st. 1.

⁷¹ *Ibid.*, čl. 17. st. 1. i 2.

⁷² *Ibid.*, čl. 20.

pridržavati. Imaju mogućnost uputiti na određena pravila ili zakon, a mogu ih i sami odrediti. Ako sporazuma o pravilima postupka nema, postupak će se provoditi na način koji se smatra prikladnim. Također, stranke mogu odrediti mjesto i jezik arbitraže. Načelno gledano, postupak povodom arbitraže nejavan je, dok sudski proces karakterizira načelo javnosti.

5.8. Arbitražni pravorijek

Jedna od specifičnosti arbitraže je krajnji rezultat. Ono što kod sudova nazivamo presudom u arbitraži je arbitražni pravorijek. Protiv njega žalba nije dozvoljena i on obvezuje kao pravomoćna sudska presuda. Prema ZA pravorijek arbitražnog suda ima prema strankama snagu pravomoćne sudske presude, osim ako su se stranke izričito sporazumjele da se pravorijek može pobijati pred arbitražnim sudom višeg stupnja.⁷³ Postoji mogućnost donošenja djelomičnih pravorijeka koji se smatraju samostalnim i međupravorijeka. Arbitražni pravorijek mora biti u pisanom obliku i s obrazloženjem, kao i sudska presuda te se donosi u mjestu arbitraže. Njegovim donošenjem dolazi do okončanja postupka u onim pitanjima za koje se arbitražni postupak i vodio, dok kod sudskog postupka postoji mogućnost korištenja pravnih lijekova. Također, postupak se može okončati i zaključkom arbitražnog suda kada tužitelj povuče tužbu, osim ako se tuženik tome usprotivi, a arbitražni sud smatra da tuženik ima opravdani interes da se donese pravorijek, ako to stranke sporazumno odluče te ako arbitražni sudac nađe da je nastavak postupka nemoguć ili nepotreban.⁷⁴ Ako arbitražni sud nije odlučio o određenim zahtjevima u svom pravorijeku stranke mogu zahtijevati donošenje i dopunskog pravorijeka. Rok iznosi 30 dana. Kada se odlučuje o troškovima postupka arbitražni sud će odrediti koja stranka i u kojem omjeru mora naknaditi troškove drugoj strani, a odluku o tome donosi temeljem slobodne ocjene.

5.9. Tužba za poništaj arbitražnog pravorijeka

Pravno sredstvo protiv arbitražnog pravorijeka je tužba za poništaj arbitražnog pravorijeka koja se može podnijeti u roku od tri mjeseca od dostave pravorijeka stranci. Prema ZA sud može poništiti pravorijek i to samo ako stranka koja podnese tužbu dokaže da ugovor o arbitraži nije bio valjan ili nije bio uopće sklopljen, da stranka nije sposobna zaključiti isti i biti uopće stranka u postupku, da stranka nije bila uredno zastupana, da stranka nije bila

⁷³ *Ibid.*, čl. 31.

⁷⁴ *Ibid.*, čl. 32.

uredno obaviještena o pokretanju arbitraže, da joj je bilo onemogućeno raspravljanje pred arbitražnim sudom, da se pravorijek odnosi na spor nepredviđen ugovorom, zbog toga što sastav arbitražnog suda ili postupak nije u skladu sa ZA i ako pravorijek nije obrazložen ili potpisan.⁷⁵ Do poništaja će doći i ako se protivi javnom poretku i ako je nearbitrabilan.

⁷⁵ *Ibid.*, čl. 36. st. 2.

6. VRSTE ARBITRAŽA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Kao što je prethodno spomenuto, dvije su vrste arbitraže, *ad hoc* i institucionalna. Institucionalna arbitraža je vrsta arbitraže koja se provodi uz pomoć određene arbitražne ustanove i u skladu s njenim pravilima. Zanimljivo je da je prvo arbitražno sudište u Republici Hrvatskoj osnovano je 1853. godine u sastavu Hrvatske gospodarske komore, pri kojoj djeluje Stalno izabrano sudište kao arbitražna ustanova koja organizira djelovanje arbitražnih sudova i koje je nezavisno u svom radu.⁷⁶ S druge strane *ad hoc* arbitraža ili drugim nazivom arbitraža za pojedinačni spor vrsta je arbitraže u kojoj izostaje sudjelovanje institucije, a stranke su te koje samostalno biraju pravila i način vođenja postupka i samostalno imenuju arbitre.

⁷⁶ Za više o arbitražnom rješavanju sporova u Republici Hrvatskoj vidi: <https://gsv.socijalno-partnerstvo.hr/nacionalni-gsv/arbitraza>. (15.6.2022.)

7. KOMPARACIJA SUDBENE VLASTI I ARBITRAŽE RIMSKOG PRIVATNOG PRAVA S HRVATSKIM PRAVNIM SUSTAVOM

Impresivno je koliko su Rimljani, rimska država i rimski pravni sustav bili razvijeni svojedobno. U našem pravnom sustavu pronalazimo mnoštvo instituta, odredbi i uređenja koja su postojala i u to doba. Možemo slobodno reći da nam je rimsko društvo ostavilo kvalitetnu podlogu koju zakonodavci ili aktualni pravници konstantno dorađuju ovisno o okolnostima. Razlike proizlaze iz promjena koje su neophodne u dinamičnom društvu, a sličnosti nam govore o kvalitetnom uređenju velikog broja instituta. U ovom radu ćemo se usredotočiti na razlike i sličnosti u sudstvu, sucima, arbitraži i arbitrima.

7.1. Komparacija sudstva u rimskom privatnom pravu i u Republici Hrvatskoj

Slobodno se može reći da je pravosudna funkcija najvažnija funkcija u državi. Razvoj sudstva i uloge sudaca imalo je velik i dinamičan razvoj. Kada govorimo o rimskom sudstvu svakako treba pratiti razvoj s obzirom na određena razdoblja. Najvažniju ulogu u doba kraljevstva imao je *rex*, koji je bio vrhovni vojskovođa i svećenik koji je vršio određene sudske funkcije, a bio je ograničen radom Senata i Narodne skupštine. Neki su mišljenja da je bio dio samo religijskog dijela spora te da je odluku donosio izabrani sudac. U razdoblju rane republike ističemo dvije faze postupka, *in iure* i *apud iudicem*.

Pretor je bio taj koji je sudjelovao u fazi postupka *in iure*. Njegovo djelovanje u razdoblju legisakcijskog postupka temeljilo se na tome hoće li odobriti da postupak ide pred izabranog suca. Znači on bi saslušavao stranke, odobravao tužbe, potvrđivao suca i davao mu nalog da presudi u sporu. Sucu je preostajalo samo da utvrdi činjenično stanje i da donese presudu. Formularni postupak funkciju pretora je poboljšao jer je on bio u mogućnosti iznositi prigovore, dopuštati *restitutio in integrum*. Osim pretora ovlasti su imali i konzuli, plebejski tribuni i kurulski edili. Za područja izvan Italije, pretor bi upućivao posebne organe koji su obavljali funkciju u njegovo ime. Protekom vremena pretorove dužnosti prešle su na municipalne pravosudne organe.

U fazi *apud iudicem* glavnu ulogu su imali suci (*iudex unus* i *iudex privatus*). Karakteriziran je kao rimski građanin, laik, neprofesionalac. Na kraju postupka, sudac bi prema svojoj

slobodnoj ocjeni donio presudu. Sudačka dužnost i njeno obavljanje uzimala se kao građanska obveza. S obzirom da je bilo riječ o sucu laiku, on je mogao uvijek zatražiti pomoć pravnika, odnosno zatražiti pravni savjet. Naravno, umjesto da spor riješi sudac, stranke su uvijek mogle odabrati da im spor riješi arbitar koji je puno slobodnije odlučivao, a o kojem je već bilo riječi i o kojem će se nešto kasnije kroz rad napraviti usporedba. Kako svako razdoblje, s razlogom, donosi promjene tako promjene nosi i razdoblje kasne republike. Odluku je u konačnici i dalje donosio izabrani sudac te je bio dužan pridržavati se pravila *iudicem privatum*.

Velika novost ovog razdoblja je formula o kojoj je bilo riječi. Pretorova uloga se proširila što znači da osim toga da je bio zadužen za to da se postupak bude zakonit i da formula bude ispravna imao je dužnost i davati sucu upute kako da odluči u sporu. Cijeli postupak je bio podređen formuli. Doba carstva karakterizira jedinstvenost postupka, prestanak djelovanja privatnih sudova i nestanak postupka *in iure* i *apud iudicem*. Sudski organi iz prošlog razdoblja prestaju djelovati, a sve prelazi u ruke cara.

Velika novost ovog razdoblja je *cognitio extra ordinem*, izvanredni postupak. Postupak vode državni suci, formula je u potpunosti nestala. Car je bio vrhovni sudac, a *praefectus praetorio* mogao je suditi na bilo kojem području carstva. Zaključujemo kako je razvoj i organizacija sudovanja imala velik i dinamičan razvoj što je i logično s obzirom da je rimska država postojala stoljećima.

Promjene su ovisile su o čimbenicima iz okoline. Organizacija sudovanja u RH isto je kroz povijest imala brojne promjene sve dok se nije došlo do današnjeg ustrojstva sudova. Osvrnemo li se na rimskog *iudex privatus* vidjet ćemo kako je on bio običan laik, neprofesionalac baš kao i *arbitar bonus viri* (samo što je on imao šire ovlasti). Ukidanjem dviju faza došlo je do promjene vezane za *iudexa* jer on više nije bio laik, izabrani, *ad hoc* sudac već se smatrao profesionalcem, karijernim službenikom koji je potisnuo suca laika. Za takvog suca tražile su se određene kvalitete poput obrazovanja, znanja i pismenosti. Osim specijalizacije sudske službe došlo je i do specijalizacije sudova. Ova promjena do koje je došlo vrlo je slična sucima u našem pravnom sustavu. Jer da bi sudac kvalitetno obavljao sudačku dužnost od njega se zahtijeva stalno usavršavanje i cjeloživotno obrazovanje. Upravo takav sudac može biti kvalitetan sudac. Sudačka profesija je njegovo zanimanje, njegova karijera, on u hrvatskom pravnom sustavu ne smije biti odvjetnik, član političke stranke, javni bilježnik. Odgovoran je za obavljanje sudačkih dužnosti, mora biti objektivan,

nepriistran, on donosi konačnu odluku u sporu te djeluje sukladno zakonima. Slobodno se može reći da sudac ne može biti laik, bilo tko, već visoko kvalificirana osoba sa određenim stečenim stupnjevima pravničkom obrazovanja. Sada bi bilo nepojmljivo u pravnom sustavu imati suca laika, neprofesionalca kao što je bio prvobitni *iudex privatus* u rimskom pravnom sustavu. Vjerujem da bi takvo uređenje uvelike izazvalo nezadovoljstvo. Stalno učenje i profesionalizacija ima za cilj podići razinu sudačkog zanimanja i kvalitete. Nije čak ni dovoljno steći „papir“ već imati i mogućnost logičkog razmišljanja i zaključivanja, znanje, verbalne predispozicije, stručnost i pismenost. Obavljanje sudačke dužnosti svakako nije zanimanje koje bi mogao obavljati bilo tko. Karakteristike *iudexa* u razdoblju postupka *cognitio extra ordinem* slične su onima koje mi danas poznajemo. Što se odgovornosti sudaca tiče ona se razlikovala od razdoblja do razdoblja. U razdoblju rane republike glavni pravni izvor bio je Zakonik XII. ploča. Regulirana je odgovornost suca koji je sudio u privatnopravnim sporovima kao javnopravna odgovornost. Suci su odgovarali za primanje novca (*mita*) u korist jedne stranke ili zbog neizvršavanja sudačkih dužnosti. Razdoblje kasne republike rezultiralo je sučevom imovinskom odgovornošću. Odgovoran bi bio ako ne bi došao na sud, ako bi propustio donijeti valjanu odluku ili ako bi prekoračio svoje ovlasti. U principatu se odgovaralo zbog korupcije, zanemarivanja carskih konstitucija i pravila, zbog neslaganja presude i sadržaja i zbog doloznog djelovanja. U dominatu odgovornost je postojala i za marginalne pogreške. Odgovornost se kvalificirala kao objektivna pa i kolektivna, može se reći da je državni interes prevladao interes pojedinca. U hrvatskom pravnom sustavu odgovornost za štetu koju sudac u obnašanju dužnosti nanese stranci nezakonitim i nepravilnom radom propisana je Zakonom o sudovima, a osim općih i posebnih pretpostavki za odgovornost, kod te odgovornosti mora riječ biti o nezakonitom i nepravilnom radu u obnašanju sudačke dužnosti.⁷⁷ Takvim uređenjem težilo se zaštiti interesa stranaka kao i ispravnom i nesmetanom obavljanju sudačkih ovlasti. Ono što je karakteristično za pravni sustav RH je da je država subjekt koji odgovara za štetu koju prouzrokuje stranci sudac svojim nezakonitim ili nepravilnim djelovanjem. Predsjednik suda pred kojim je do povrede došlo dužan je u razumnom roku dostaviti državnom odvjetništvu podatke potrebne za pokretanje postupka.⁷⁸ Suci se u zakonom propisanim slučajevima moraju izuzeti, ako bi njihovo djelovanje u određenom svojstvu narušavalo nepristranost. Zaključujemo kako je postepeno dolazilo do razvoja sudačke profesije, od rimskog suca-laika

⁷⁷ Informator.hr, aktualna sudska praksa, dostupno na: <https://informatior.hr/strucni-clanci/odgovornost-drzave-za-rad-sudaca>. (15.6.2022.)

⁷⁸ Zakon o sudovima, *op. cit.*, bilj. 55, čl. 105. st. 4.

pa sve do profesionalnog suca, kojemu je to bilo glavno zanimanje. Promjene su se odvijale sukladno promjenama u društvu jer ipak je društvo dinamično i zahtjeva različite regulacije. Svakako možemo reći da je rimski pravni sustav utjecao na pravne sustave diljem svijeta i bio podloga za brojne regulacije u državama pa tako i u Hrvatskoj.

7.2. Komparacija arbitraže u rimskom privatnom pravu i u Republici Hrvatskoj

Arbitraža kao alternativni način izvansudskog rješavanja sporova svoju važnost istaknula je i kroz povijest. Izuzetno je zanimljivo da je, sada se već može reći, davno postojao način izbjegavanja formalnih postupaka s ciljem što bržeg rješavanja sporova. Arbitraža koja je karakteristična za razdoblje rimske države ima brojne sličnosti, ali i različitosti s arbitražom koju mi danas poznajemo, odnosno s onom karakterističnom za hrvatski pravni sustav. Sličnosti nam govore o kvaliteti uređenja koja je bila zavidna za svoje doba, a različitosti na promjene koje je nužno provesti s obzirom na razvoj i napredak, kako društva tako i pravnog sustava. Ono što je važno naglasiti je to da arbitraža u Rimu nije bila standardizirana, za razliku od ove koju danas poznajemo u hrvatskom pravnom sustavu, gdje imamo poseban zakon karakterističan za nju – Zakon o arbitraži u kojem je točno definiran postupak i bitni elementi za provođenje istog.

U Rimu je pojam arbitraže zapravo predstavljao zajednički nazivnik za brojne postupke kojim su se pojedinci podvrgavali s ciljem rješavanja spora. Nije toliko bio bitan način, postupak koliko krajnje rješavanje spornog predmeta. Ona se oblikovala od slučaja do slučaja, a Rimljanima je glavni cilj bio konačno rješavanje spora. Ne možemo reći da to nije cilj arbitraži karakterističnoj za hrvatski pravni sustav, ali moramo naglasiti da je kod nas ipak u većem stupnju uređenija što je opet čini dosta različitom. Nejedinstvenost definicije nije utjecala na nju u negativnom smislu, upravo suprotno, iako nije bila precizno definirana bila je izuzetno korisna i funkcionalna, kao i arbitraža koju danas poznajemo. Generalno gledano, postupci koji su se podvrgavali arbitraži rješavali su se znatno brže, ona je svakako način rješavanja sporova koji je neformalniji, fleksibilniji, jednostavniji i jeftiniji. Tako da unatoč višestrukom nazivlju u Rimu, svakako možemo kao epitete istaknuti korisnost, kvalitetu i funkcionalnost. Rimskoj arbitraži su se podvrgavali određeni sporovi, a neki su bili izričito predviđeni za arbitražu.

Kod hrvatske arbitraže stranke mogu ugovoriti arbitražu za sporove o pravima kojima mogu slobodno raspolagati. Odluka povodom arbitraže u Rimu nazivala se *sententia* što je čini

različitom od sudske odluke *iudicium*. U hrvatskom pravnom sustavu nosi naziv arbitražni pravorijek. Što se vrsti arbitraža tiče, hrvatski pravni sustav poznaje dva oblika o kojima je bilo riječi u radu, a to su *ad hoc* i institucionalna arbitraža.

Rimski pravni sustav razvio je dvije osnovne vrste, to su bile arbitraža *boni viri* i arbitraža *ex compromisso*. Spominju se i upravne arbitraže. Svaka od oblika arbitraže ima svoje specifičnosti zbog kojih nosi zaseban naziv. Nije im cilj bio standardizirati i definirati već konačno riješiti spor. Na arbitražnu odluku (*sententia*) nije postojala mogućnost žalbe, dok na sudsku odluku jest. U hrvatskom pravnom sustavu postoji mogućnost isticanja tužbe za poništaj arbitražnog pravorijeka. Odluke povodom postupka arbitraže obvezujuće su, ali ovise o dobroj vjeri stranaka postupka. Npr. u arbitraži *ex compromisso* za neizvršenje odluke postojala je mogućnost ugovaranja ugovorne kazne/penala. Neizvršenje je povlačilo i bivanje na lošem glasu, infamiju, nemoralnost.

S brojnim različitostima, a opet ponovno jako slične arbitražu u hrvatskom pravnom sustavu i u Rimu možemo definirati kao vrlo korisnim postupcima. Sudske parnice znaju biti izuzetno naporne, duge, neefikasne, dok su arbitražni postupci upravo suprotno, brzi, neformalni, jednostavni i jeftiniji. Može se reći da su arbitražni postupci i u doba Rima rasterećivali sudove. U Rimu su u slučajevima nedostupnosti pravosuđa (zbog udaljenosti od Rima) omogućavali udaljenim zajednicama pravnu zaštitu. Arbitraža je u RH prihvaćena desetljećima, a njeno brzo odvijanje uvelike olakšava poslovanje. U svakom slučaju teško je naći zamjerku postupku koji u praksi jako dobro funkcionira. U Rimu vrste arbitraže su se prilagođavale okolnostima i konkretnim slučajevima što ih je činilo izuzetno kvalitetnom izvansudskom metodom rješavanja sporova.

8. ZAKLJUČAK

Činjenica je da rimsko pravo nije propalo prestankom postojanja rimske države. Upravo suprotno može se reći da ono i danas postoji i djeluje. Rimsko pravo ima ogroman značaj i utjecaj na brojne pravne poretke diljem svijeta. Proširena svijest o njegovu značaju rezultirala je time da je ono postalo temelj prava kontinentalne Europe. Njegovo protezanje na brojne pravne sustave nazivamo recepcijom rimskog prava, a definiramo kao proces preuzimanja pravnih instituta ili dijelova pravnog sustava u svoje zakonodavstvo. Važnu ulogu u njegovoj recepciji imali su glosatori i postglosatori koji su rimska pravila prilagođavali njihovom vremenu djelovanja. Upravo je na takav način došlo do oblikovanja *ius commune* koji se primjenjivao kao supsidijarno pravo ako nešto ne bi bilo regulirano partikularnim. Činjenica je da je na temeljima rimskog prava došlo do obrazovanja brojnih pravnika koji su time poučeni djelovali u svojim zemljama. Njegova široka primjena samo je jedan pokazatelj njegove važnosti, teško je uopće percipirati razvijenost rimskog prava svog doba do te mjere da je temelj velikom broju pravnih sustava danas. Sukladno svemu tome ni tematiku ovog rada ne smijemo zanemariti u kontekstu utjecaja rimskog prava. Sličnosti su jasne, vidljive, a razlike su postojane iz vrlo jednostavnog razloga – potrebama trenutnog vremena.

Važnost sudske funkcije uočena je davnih dana. Rimljani su bili svjesni činjenice da nije bilo dovoljno samo propisati norme već i osigurati organ koji će ih adekvatno provoditi. Osim toga učili su na svojim “greškama”, znali su uvoditi promjene ovisno o okolnostima što vidimo na primjeru razlike prvog *iudex privatus* i karijernog, profesionalnog suca, znalca prava. Postepeno su shvaćali su da je sudbena ovlast izuzetno bitna te da sudac ne može biti bilo tko. Zahtijevali su pravničko obrazovanje, poznavanje propisa, logičko razmišljanje. Bili su svjesni potencijalnih zlouporaba pojedinaca kojima se povjeri tako važna funkcija te su propisivali odgovornosti za nemarno obavljanje sudačkih dužnosti ili neobavljanje sudačkih dužnosti uopće. Možemo se složiti da i suvremeno hrvatsko zakonodavstvo sve to isto zahtjeva od današnjih sudaca. Da bi sudac mogao obavljati svoju sudačku dužnost osim što treba biti školovan za to, mora biti stručan, profesionalan, logički razmišljati, snositi posljedice i biti odgovoran za svoje radnje, ne zloupotrebjavati ovlasti koje su mu dane, ali i ono najvažnije truditi se stalno napredovati, stjecati nova znanja i biti u korak s promjenama koje su sastavni dio naših života. Odgovornost rimskih obnašatelja sudačkih ovlasti kroz rad su opisana detaljnije te vidimo veliku sličnost s današnjim hrvatskim uređenjem.

Hrvatski suci odgovaraju zbog neurednog obnašanja svojih sudačkih ovlasti, nepostupanja u razumnim rokovima, obnašanja dužnosti nespojivih sa svojim poslom, nanošenje štete sudu i njegovom ugledu i zbog brojnih drugih razloga. Danas ne postoji kazna progona, ali razrješenje sudačke dužnosti možda se može i okarakterizirati kao progon iz sudstva. Novčane kazne su i dalje moguća kazna, jednako kao i u Rimu. S obzirom da je smrtna kazna, današnji suci toliko ekstremnu kaznu ne poznaju. Uvidjeli su i prednosti pa i mane postupka u dvije faze te su u konačnici došli do jedinstvenosti postupka uvođenjem *cognitio extra ordinem*. Arbitraža, kao alternativni način, izvansudskog rješavanja sporova jednako je tako svoju važnost istaknula u davnom postojanju rimske države. Izuzetno je zanimljivo da su u tom dobu, u kojem je impresivno da je i postojalo tako organizirano pravosuđe, postojao način izbjegavanja redovnih parnica. Širini i kvaliteti uređenja možemo se samo diviti. Iako ona nikada nije bila standardizirana predstavljala je vrlo važan način rješavanja sporova.

Njena fleksibilnost, jednostavnost i neformalnost učinili su je primamljivim sredstvom rješavanja sporova. Imala je jedan, glavni cilj – krajnje riješiti spor. Karakterizira je i to što se oblikovala od spora do spora, nejedinstvenost definicije nije na nju negativno utjecala. I suvremena hrvatska arbitraža imala je jednak cilj, riješiti spor, ali za nju postoji zakon koji je detaljno uređuje. Fleksibilnost, brzina, jednostavnost i neformalnost karakteristike su i rimskih oblika arbitraže pa i ovih koje mi danas poznajemo. Sudsku parnicu karakteriziraju upravo suprotna obilježja, sporije su, nisu u toj mjeri fleksibilne, obvezno je poštivanje zakona i zakonskih odredbi, skuplje su i formalnije. Činjenica da nije u rimskoj državi bila precizno definirana nije utjecala na njenu kvalitetu i korisnost. One kao jednostavniji postupak uvelike rasterećuju sudove u čemu se ogleda i njihova važnost. Rimljani su bili svjesni potrebe za takvim rješavanjem sporova što je vrlo impresivno, a suvremeno zakonodavstvo može biti zahvalno na temeljima koje je rimska država postavila. Unatoč razlikama koje su opisane kroz rad detaljnije, rimsku arbitražu i arbitražu u suvremenom hrvatskom zakonodavstvu smatramo vrlo korisnim postupcima, odnosno kvalitetnom metodom izvansudskog rješavanja sporova. Rimsko pravo je mjesto odgovora na sve pravne probleme koji nas mogu potencijalno mučiti, ono i dalje živi među nama iako rimske države više nema – što naravno, nije ni loše, posebice ako sadržava kvalitetu, što je kada je riječ o rimskim pravilima i uređenjima, nesporno.

9. LITERATURA

1. Horvat, Marijan, Rimsko pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017.
2. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3579>. (15.6.2022.)
3. Informator.hr, aktualna sudska praksa, dostupno na: <https://informatior.hr/strucni-clanci/odgovornost-drzave-za-rad-sudaca>. (15.6.2022.)
4. Jaramaz Reskušić, Ivana, Medančić, Tomislav, Cognito extra ordinem u rimskom pravu, Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja, vol. 40, br. 82, 2006., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/20364>. (15.6.2022.)
5. Jaramaz Reskušić, Ivana, Odgovornost suca u rimskom pravu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 19, br. 1, 2012., str. 4., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/133104>. (15.6.2022.)
6. Milotić, Ivan, Ostvarivanje arbitražnih odluka u rimskom pravu, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 66, br. 6, Zagreb, 2016., str. 785., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/260016>. (15.6.2022.)
7. Milotić, Ivan, Profesionalizacija sudaca i njihove kvalitete za *ius dicere* u rimsko-kanonskom procesu, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2020., str. 183.-184., dostupno na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/01/Godisnjak-PFSA-2020-za-web5-25-01-2021.pdf>. (15.6.2022.)
8. Milotić, Ivan, Roman arbitration: Concepts and Terminology, 2019., Croatian Arbitration Yearbook, str. 2. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/339747313_Roman_arbitration_Concepts_and_Terminology. (15.6.2022.)
9. Milotić, Ivan, Roman Arbitration – Private or Public Dispute Resolution?, *Ius Romanum*, br. 2, 2019., str. 350.
10. Milotić, Ivan, Testis unus testis nullus u rimsko-kanonskom i važećem kanonskom postupku, *Bogoslovska smotra*, vol. 89, br. 4, 2019., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/340591>. (15.6.2022.)

- 11.** Milotić, Ivan, Učinkovitost i ekonomičnost u rimsko-kanonskome postupku in civilibus s osvrtnom na Statuti, et ordini da osservarsi nel Castello d’Orsera e Contado (1609. i 1768.), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 68, br. 5-6, 2018., str. 4., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/315561>. (15.6.2022.)
- 12.** Novaković, Filip, Stalni sudovi u rimskom pravu, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, vol. 13, br. 25, dostupno na: <https://www.prf.unze.ba/Docs/Anali/Anali25god13/7.pdf>. (15.6.2022.)
- 13.** Podaci o sudbenoj vlasti u Republici Hrvatskoj, dostupno na: <https://croatia.eu/index.php?view=article&id=29&lang=>. (15.6.2022.)
- 14.** Prikaz ustrojstva posebnih i redovnih sudova u Republici Hrvatskoj, dostupno na: <https://sudovi.hr/hr/o-sudovima/sudovi-republike-hrvatske>. (15.6.2022.)
- 15.** Šarac Mirela, Lučić, Zdravko., Rimsko privatno pravo, Naklada Bošković, Split, 2011., dostupno na: https://intranet.pravst.hr/dokumenti/rimsko_privatno_pravo_knjiga.pdf. (15.6.2022.)
- 16.** Zakon o arbitraži (NN 88/01).
- 17.** Zakon o sudovima (NN [28/13](#), [33/15](#), [82/15](#), [82/16](#), [67/18](#), [126/19](#), [130/20](#), [21/22](#), [60/22](#)).
- 18.** Zanimljivosti o arbitražnom rješavanju sporova u Republici Hrvatskoj, dostupno na: <https://gsv.socijalno-partnerstvo.hr/nacionalni-gsv/arbitraza>.